

H. Osman'ın Ammâr b. Yâsir'i Cezalandırdığına Dair Rivayetlerin Belâzürî Özelinde Tahlil ve Tenkidi

An Analysis and Criticism of the Narratives Regarding the Penalization of Ammâr b. Yâsir by the Caliph Uthman in Balâdhurî

İsmail ALTUN

Doç. Dr., Atatürk Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi, İslam Tarihi Ana Bilim Dalı
Associate Professor, Atatürk University, Faculty of Theology,
Department of Islamic History, Erzurum/Turkey
ismail.altun@atauni.edu.tr

ORCID ID: 0000-0002-4506-1435

Makale Bilgisi | Article Information

Makale Türü / Article Type: Araştırma Makalesi / Research Article

Geliş Tarihi / Date Received: 07 Ocak / January 2019

Kabul Tarihi / Date Accepted: 10 Nisan / April 2019

Yayın Tarihi / Date Published: 30 Haziran / June 2019

Yayın Sezonu / Pub Date Season: Haziran / June

DOI: 10.29288/ilted.509484

Atıf / Citation: Altun, İsmail. "H. Osman'ın Ammâr b. Yâsir'i Cezalandırdığına Dair Rivayetlerin Belâzürî Özelinde Tahlil ve Tenkidi / An Analysis and Criticism of the Narratives Regarding the Penalization of Ammâr b. Yâsir by the Caliph Uthman in Balâdhurî". *ilted: ilabiyat tetkikleri dergisi / journal of ilabiyat researches* 51 (Haziran / June 2019 / 1): 419-443. doi: 10.29288/ilted.509484

İntihal: Bu makale, iThenticate yazılımınca taranmıştır. İntihal tespit edilmemiştir.

Plagiarism: This article has been scanned by iThenticate. No plagiarism detected.
web: <http://dergipark.gov.tr/ilted> | <mailto:ilabiyatdergi@atauni.edu.tr>

Copyright © Published by Atatürk Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi /
Ataturk University, Faculty of Theology, Erzurum, 25240 Turkey.
Bütün hakları saklıdır. / All right reserved.

Öz

İslâm tarihi kaynaklarında sahabe arasında yaşanan hadiseler hakkında pek çok rivayet bulunmaktadır. Ancak bu rivayetlerin tamamının sahih olmadığı ehlinin malumudur. Binaenaleyh bu tür tarihî rivayetlerin tahlil edilmesi, tenkide ve kritiğe tabi tutulması gerekmektedir. Çünkü sahabe konusundaki düşünce ve kanaatlerimiz, başta Kur'an'ın anlaşılması olmak üzere İslâm'ın kaynak, kavram ve kurumlarıyla ilgili anlayışımızı belirleyecek ve dinî telakkimize de doğrudan yansıyacaktır. Bu durumda araştırmacıların vazifesi, sahabe ile ilgili rivayetlerin sahih olanlarını tespit etmek ve bu sahih rivayetler ışığında doğru değerlendirmeler yapmaktır. Bu çalışmada, sahabenin önde gelenlerinden Ammâr b. Yâsir hakkındaki bazı haberler, özellikle Halife Hz. Osman'ın ona karşı sergilediği tutum ve tavırlar ile ilgili olarak ilk dönem İslâm tarihçilerinden Belâzürî'nin derlediği rivayetler eleştirel bir bakış açısıyla ele alınmakta, sened ve metin açısından tenkide tabi tutularak incelenip değerlendirilmektedir. Bu bağlamda Hz. Osman'ın Ammâr'ı dövdüğüne veya Medine'den sürgün etmek istediğine dair nakledilen rivayetlerin bir kısmının senedlerinin sâkit olduğu, bazılarının ise sened açısından sahih olmadığı ve daha ziyade Şii temayüllü olduğu vurgulanmaktadır. Mezkûr rivayetlerin içerik açısından da birbirleriyle uyuşmayıp tenkide ve tartışmaya açık olduğu ve bu rivayetlerden hareketle yapılan yorum ve yaklaşımların sağlam delillere dayanmayıp isabetli olmayan bir kısım iddialardan ibaret olduğu okuyucuların dikkatine sunulmaktadır. Amaç, bazı sahabilerin birbirlerine karşı tutum ve tavırları hakkında daha doğru ve gerçekçi değerlendirmeler yapılmasına imkân sağlamak ve İslâm toplumunda yaşanan bazı sorunların sebep ve sonuçlarının daha sağlıklı tahlil edilmesine yardımcı olmaktır.

Anahtar Kelimeler: *İslâm Tarihi, Belâzürî, Hz. Osman, Ammâr b. Yâsir, Dövme, Sürgün etme.*

Abstract

There are many narratives mentioned in Islamic historical sources concerning the happenings among the Sahabah (Companions of the Prophet PBUH). However, experts of this field are well aware of the fact that those narratives are not altogether authentic. Therefore, for such historical narratives it is necessary to be analyzed, reviewed and criticized. Because, our thoughts and opinions about the Sahabah will determine our understanding of Islamic sources, concepts and institutions, -primarily understanding the Quran-, and also will directly affect our perception of the religion. Therefore, what is incumbent on the researchers is to determine the authenticity of the narratives regarding the Sahabah and to make true evaluations in the light of those authentic narratives. This study aims at critically examining and evaluating the text and chain of narrators of the narratives collected by the early Islamic era historian Balâdhurî regarding some traditions about Ammâr b. Yâsir (one of the prominent figures of the Sahabah) and especially the attitude exhibited by the Caliph Uthman towards him. In this regard, readers are being warned that some of the narratives stating that the Caliph Uthman beat Ammâr or wanted to exile him from Madinah, have missing chains of narrators and some are unauthentic in terms of chain of narrators and were more narrated by Shiite sources. The mentioned narrations are in conflict with each other also in terms of content and they are disputable, and they can be criticized; thus, comments made on those defective narratives do not depend on sound evidence, but rather rely on some incorrect assertions. Our purpose is to facilitate making more precise and realistic evaluations on the attitudes of the Sahabah towards each other, and to lead to a healthier analysis of cause and effect relations concerning the problems encountered in that Islamic society.

Keywords: *Islamic History, Balâdhurî, Caliph Uthman, Ammâr b. Yâsir, Beating, Banishment.*

Extended Summary

There were some several disturbances and domestic unrest during the last years of the reign of Caliph Uthman (the third of the Rashidun Caliphs). In this period, he was criticized a great deal - due to some political, economic and social reasons- and eventually he was martyred. Following his martyrdom, criticisms and condemnations continued against him. Especially the Shiites were among his strongest critics. One of the criticisms directed against him is regarding his relations with

Ammâr b. Yâsir. Historical books narrate the relation between the Caliph Uthman and Ammâr b. Yâsir in different ways. Some of these narrations assert that Uthman lambasted Ammâr, while some of them say that he wanted to exile Ammâr from Madinah. The earliest historian mentioning several stories about this beating and exile issue of Ammâr is Balâdhurî. This study will examine some of the narrations related to the attitude of Caliph Uthman towards Ammâr b. Yâsir especially during his reign, exclusive to stories of Balâdhurî; will investigate the authenticity of chains of narration and texts through implementation of scientific criteria, and then will present the following results:

Balâdhurî mentions five different narrations stating that Ammâr b. Yâsir was beaten by the Caliph Uthman and also, he wanted to exile Ammâr. Besides, his envoy treated him very badly.

The first narration says that the Caliph allocated some benefits for his relatives from the national treasury and thereupon he was criticized by some of the Sahabah (Companions of Prophet Muhammad (PBUH)) including Ammâr and then Ammâr was beaten by Uthman to the point that he passed out. However, this narration is defective in terms of both chain and text. Because the said narration comes from Abû Mikhnaf who is an unreliable Shiite narrator. Nobody except the Shiites trusted him or his narrations. He was severely criticized by many critics, especially by the authorities of Ḥadith (sayings of the Prophet (PBUH)). Moreover, aforementioned narration is also defective in terms of its text (wording) and thus is open to criticism. Because, according to a statement of the Prophet (PBUH), rulers (administrators) are authorized to spend amounts from the proceeds obtained from non-Muslim citizens, taken by the Islamic State. Therefore, it is a natural and acceptable situation that -as the head of the state- the Caliph Uthman was normally authorized to allocate benefits from the national treasury for his relatives to meet their needs along with other people. The conducted researches prove that Abû Mikhnaf tended to weaken and manipulate the narrations and also made some additions to the texts. It is apparent that he changed and manipulated this narration too and made some extensions to it.

The second narration seems to be weak, either. Because, this narration mentions that the funeral prayer of Abdullah b. Mes'ud was led by Ammâr b. Yâsir and Ammâr kept his death from Uthman; but the narration uses the modal of *temriz* (a grammatical expression used for ḥadith texts to mean that the narration is weak and defective) which is in the form "it was said that...". Moreover, according to our own research regarding the funeral prayer of Abdullah, we found out that the narration stating that mentioned prayer was led by Uthman -not by Ammâr-, seems to be more authentic. Therefore, the other narration is weak, too.

As for the third narration stating that Ammâr b. Yâsir appeared before the Caliph Uthman with a letter and then he was beaten up; its chain is defective. Thus, while Balâdhurî is reporting this narration, he begins the word with "it is said that..." and he does not mention the narrators. Therefore, this narration also remains weak in terms of its chain. The narration is also open to criticism with regard to the text. Because it does not seem reasonable and logical that the Caliph Uthman could not contain himself and trampled on a Companion and lambasted him to the point that his hernia punctured and he passed out, whereas he was expected to thank to that Companion who gave advice to him.

As for the narration stating that Caliph Uthman ordered the exile of Ammâr from Madinah, but then he changed his decision; this narration is also defective and open to criticism and discussion. Because, Balâdhurî did not reveal the chain of the narration and began his words with "it is again narrated that ...", implying the weakness of the narration. Besides, this narration mentions that the Caliph Uthman had exiled Abû Zer to Rebeze before. However, narrations stating that Abû Zer had moved to Rebeze with his own will are considered to be more authentic than the narrations stating that he was exiled to Rebeze.

In brief, the first narration stating that Ammâr b. Yâsir was punished by the Caliph Uthman, comes from a Shiite source (Abû Mikhnaf). But the actual problem with this narration is beyond being Shiite origin; unauthenticity of the narrator and its textual flaws which render it open to criti-

cism. As for the other three narrations; their chains are not stated but instead, the texts are beginning with phrases like “it was stated that...” or “it is stated that...”, or “it was narrated that...”. These wordings imply a weakness of the text by using grammatical forms of unknown verb patterns. What is more, these narrations go against the authentic narrations in terms of contents and also, they contradict each other regarding the cause of the imposed punishment. Thus, the narrations stating that Ammâr was punished by Uthman do not prove to be accurate.

Considering the narrations compiled by Balâdhurî, only one of them have authentic and trustworthy narrators and this narration could be considered to be sound and worthy of trust. According to this narration, it was the envoy of Uthman who battered him, not Uthman himself. When Ammâr insisted on seeing the Caliph, his envoy treated him inappropriately without an order taken from the Caliph. This is the real incident.

Besides, there are authentic narrations stating that there had been no quarrel and enmity between these two Companions, and also stating that they were satisfied with each other and contented. Therefore, it is possible to state that narratives telling that Uthman lambasted Ammâr, had been put forward afterwards, been made up or at least been distorted by the opponents of the Caliph, with a view to nurturing enmity against him.

Consequently, when we evaluate and criticize the narrations stating that Ammâr was lambasted by the Caliph Uthman or the Caliph wanted to exile Ammâr - in a holistic manner, we reach the conclusion that the narrations in question do not come from authentic narrators and do not accord with each other in terms of their contents; and therefore they are problematic in terms of their chain of narrators and their texts; and thereby they do not have the value of being an authentic source of information.

GİRİŞ

İslâm tarihi kaynaklarında sahabe hakkında pek çok rivayet malzemesi bulmak mümkündür. Bu rivayetlerin tamamı sahih olmayıp bir kısmı zayıf hatta mevzu/uydurma olabilmektedir. Bu durumda sahabe ile ilgili rivayetleri sened ve metin açısından ilmî tenkide tabi tutmak, doğru olanlarını tespit etmek ve bu rivayetler doğrultusunda isabetli ve sağlıklı değerlendirmeler yapmak bir gerekliliktir. Hususen dinde hüküm bildiren veya kişilerin hukukunu ilgilendiren meselelerde bir tarihçinin, sadece rivayetlerin muhtevasından hareketle bir kanaate sahip olması düşünülemez. Bilimsel ahlak kurallarına riayet eden nitelikli bir tarihçi, tarih metodolojisinin gereği olarak öncelikle haberleri eleştirel bir bakış açısıyla ele almalı, haberin kaynağını araştırmalı, tahkik etmeli, onları râvîlerine göre tasnif etmeli, sahih rivayetlerle mukayese edip değerlendirmeli sonra bir kanaat ya da görüş sahibi olmalıdır. Zira doğru bilgiye ulaşmak, dayanaksız, peşin hükümlü ve ideolojik yargulamalara değil; delile, tetkike ve tarafsız gözleme dayalı zihinsel bir etkinliği gerektirmektedir. Binaenaleyh yapılması gereken, sorumluluk bilinciyle hareket etmek, şahısların hukukunu ilgilendiren konularda daha duyarlı, daha dikkatli ve daha sorgulayıcı bir tavır sergileyerek meseleleri tafsilatlı bir şekilde ele alıp tahkik etmeye özen göstermektir. Haberin kaynağını araştırmadan, nereden ve kimden geldiğine bakmadan her bir tarihî rivayeti mütevatir olarak kabul edersesine ele alıp yorum ve değerlendirmelerde bulunmak, araştırmacıyı gerçek bilgiye ulaştırmayacağı gibi müfteri durumuna da düşürebilir. Bu çalışmada mezkûr

usul ve esaslar dikkate alınarak konunun incelenmesine ve tahkik edilmesine özen gösterilecektir.

Malum olduğu üzere Hulefâ-i Râşidîn'den Hz. Osman'ın hilafetinin son yıllarında çeşitli fitneler ve iç karışıklıklar yaşanmıştır. Bu dönemde halife, siyâsî, iktisadî ve ictimai nedenlerle birçok tenkide maruz kalmış ve neticede şehid edilmiştir. Şehadetinden sonra da ta'n ve tenkitlerden kurtulamamış, özellikle Şîa tarafından şiddetle eleştirilmiştir. Ona yöneltilen tenkitlerden biri de Ammâr b. Yâsir ile olan ilişkileri ile alakalıdır. Hz. Osman'ın Ammâr b. Yâsir ile olan ilişkisi tarih kitaplarında farklı rivayetlerle aktarılmıştır. Bu rivayetlerin bir kısmında Hz. Osman'ın Ammâr'ı dövdüğü ileri sürülürken bir kısmında ise Hz. Osman'ın Ammâr'ı Medine'den sürgün etmek istediği anlatılır. Ammâr'ın dövülmesi veya sürgün edilmesiyle alakalı muhtelif rivayetlere yer veren en eski müverrih, Belâzürî'dir. Halife b. Hayyât ve İbn Sa'd'da bu tür rivayetler yer almamıştır. Taberî'de de bizzat Ammâr b. Yâsir'in dövüldüğüne ilişkin herhangi bir sarih rivayet bulunmamaktadır. Binaenaleyh bu çalışmada Hz. Osman'ın, özellikle halifeliği döneminde Ammâr b. Yâsir'e karşı sergilediği tutum ve tavırlara ilişkin bazı haberler Belâzürî özelinde ele alınarak sened ve metin tenkidine tabi tutulacak ve bunların doğruluk dereceleri ilmi kriterler eşliğinde ortaya konulmaya çalışılacaktır.¹ Elde edilen veriler, Hz. Osman ile Hz. Ammâr'ın birbirlerine karşı tutum ve davranışları hakkında daha doğru ve gerçekçi değerlendirmeler yapmamıza imkân sağlayacak, Müslümanlar arasında yaşanan bazı sorunların sebep ve sonuçlarının daha sağlıklı tahlil edilmesine yardımcı olacaktır. Bunun için de evvela Ammâr b. Yâsir'in hayatını kısaca özetlemek, sonra konu ile ilgili rivayetleri ele almak, akabinde de bu rivayetlerin tenkid ve değerlendirilmesine geçmek yerinde olacaktır.

1. AMMÂR B. YÂSİR'İN HAYATINA KISA BİR BAKIŞ

Allah Resûlü'nden (s.a.v.) önce dünyaya gelen Ammâr b. Yâsir, aslen Yemenli olup Ans kabilesine mensuptur. Babası Yâsir b. Âmir ve Yâsir'in kardeşleri Hâris ve Mâlik, kaybolan bir kardeşlerini aramak maksadıyla Yemen'den Mekke'ye geldiler. Bilâhare Hâris ve Mâlik, Yemen'e döndüler. Yâsir ise Ebû Huzeyfe b. Muğîre el-Mahzûmî ile hilf/anlaşma yaparak onun himayesine girdi ve Mekke'ye

¹ Konuyla ilgili olarak bilimsel nitelikte müstakil bir çalışmaya rastlayamadık. Ancak Ammâr b. Yâsir'i konu edinen bazı akademik çalışmalar yapılmıştır. Bu çalışmalarda da Hz. Osman'ın Ammâr'ı dövdüğüne veya Medine'den sürgün etmek istediğine dair rivayetlere ya hiç değinilmemiş ya da söz konusu rivayetlerin sened ve metin tenkidi üzerinde yeterince durulmamıştır. Ammâr b. Yâsir'i konu edinen bazı akademik çalışmalar için bk. İsmail Metin, *Ammâr b. Yâsir ve Ailesi* (Yüksek Lisans Tezi, Cumhuriyet Üniversitesi, 2006); Cemal Ural, *Ammâr b. Yâsir'in Azgın Bir Topluluk Tarafından Öldürüleceğine Dair Rivayetin Hadis Tekniği Açısından Tahlili* (Yüksek Lisans Tezi, Fırat Üniversitesi, 2017); Mehmet Nadir Özdemir, "İslâm Tarihi'nde İlk İthilâfların Odağında Bir İsim: Ammâr b. Yâsir", *Toplum Bilimleri Dergisi*, 7/14 (2013), 311-334; H. Reckendorf, "Ammâr", *İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: MEB Yayınları, 1978), 1: 410-411; Mustafa Fayda, "Ammâr b. Yâsir", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1991), 3: 75-76.

yerleşti. Ebû Huzeyfe onu Sümeyye bint Hayyât/Hubbât adındaki cariyesiyle evlendirdi. Bu evlilikten Ammâr ismini verdikleri bir çocukları oldu. Ebû Yakzân künyesiyle de tanınan Ammâr, babası Yâsir, annesi Sümeyye ve kardeşi Abdullah ile birlikte Mekke'de ilk Müslümanlar arasına katıldı. Bu yüzden annesi ve babası ile birlikte Mahzumoğulları tarafından türlü işkencelere maruz bırakıldı. Bu işkenceler sebebiyle anne ve babası ilk İslâm şehidleri olma şerefine nail oldular. Kendisi ise müşriklerin dayanılmaz baskılarına tahammülü kalmadığı bir gün sırf bu işkencelerden kurtulmak maksadıyla onların arzusuna uyarak putların lehinde ve Hz. Peygamber'in aleyhinde konuşmak zorunda kaldı ve serbest bırakıldı. Müşriklerin elinden kurtulur kurtulmaz doğruca Resûl-i Ekrem'in yanına giderek başına gelenleri anlattı. Allah Resûlü, ona bu sözleri söylerken kalbinde neler hissettiğini sordu. Ammâr da iman ile dopdolu olan kalbinde en ufak bir değişiklik olmadığını söyledi. Bunun üzerine Hz. Peygamber, tekrar işkenceye uğradığı takdirde aynı sözleri söylemesinin bir mahzuru bulunmadığını ifade etti. Nitekim bu konuyla ilgili olarak nâzil olan âyet-i kerîmede (en-Nahl 16/106) kalbi imanla dopdolu olduğu halde dininden dönmeye zorlananların söyledikleri sözlerden sorumlu olmadıkları belirtildi.

Daha sonra Medine'ye hicret eden Ammâr, Mescid-i Nebevî'nin yapımında da büyük gayret gösterdi. Ammâr, başta Bedir, Uhud ve Hendek olmak üzere Hz. Peygamber dönemindeki bütün gazvelere katıldı. Hulefâ-i Râşidîn dönemindeki siyasî ihtilâflarda hep Hz. Ali tarafında yer aldı. Hz. Ebû Bekir döneminde Yemâme savaşına katıldı ve bir kulağı kesildi. Buna rağmen yiğitçe savaştı ve dağılmak üzere olan İslâm ordusunu yeniden topladı. Hz. Ömer döneminde h. 21'de Kûfe valisi oldu ve bu sırada vuku bulan Nihâvend Savaşı'na ve Hûzistan'ın fethine iştirak etti. Ancak kısa bir süre sonra şikâyetler üzerine valilikten azledildi.² Hz. Osman'ın bazı uygulamalarını eleştirmesine rağmen Hz. Osman h. 35'te ortaya çıkan bazı huzursuzlukların sebeplerini araştırmak ve tahkikat yapmak üzere onu Mısır'a müfettiş olarak gönderdi.³ Hz. Osman'ın şehadeti esnasında ise ona su ulaştırmak isteyenlere mani olan isyancıları ikaz edip kınadı.⁴ Hz. Osman'ın şehid edilmesinden sonra Hz. Ali'ye biat etti. H. 37'nin Safer ayında doksan küsur yaşında iken Sıffîn savaşında öldürüldü. Cenazesi yıkanmadı. Cenaze namazı Hz. Ali tarafından kıldırıldı ve Sıffîn'de defnedildi.⁵

² Ebû Abdillâh Muhammed b. Sa'd, *Kitâbü'l-Tabakâti'l-kebir*, thk. Ali Muhammed Ömer (Kahire: Mektebetü'l-Hancı, 2001), 3: 227 vd.; Ebû'l-Abbâs Ahmed b. Yahya el-Belâzürî, *Ensâbü'l-eşraf*, thk. Süheyl Zekkâr vd. (Beyrut: Dârülfikr, 1417/1996), 1: 156 vd.; Fayda, "Ammâr b. Yâsir", 3: 75-76.

³ Ebû Cafer Muhammed b. Cerir et-Taberî, *Târihu'r-rusûl ve'l-mülûk*, thk. Muhammed Ebû'l-Fadl İbrahim, 2. Baskı (Kahire: Dârülmearif, ts.), 4: 341 (1: 2944); İbnü'l-Esir, Ebû'l-Hasen İzzüddîn Ali b. Muhammed, *el-Kâmil fi't-târih*, thk. Ebu'l-Fida Abdullah (Beyrut: Dârü'l-kütübi'l-ilmiyye, 1987), 3: 47.

⁴ Muhibbüddîn Ahmed b. Abdillâh et-Taberî, *er-Riyâdu'n-nağire fi menâkıbi'l-'aşre* (Beyrut: Dârülmearif, 1997), 3: 84.

⁵ İbn Sa'd, *Kitâbü'l-Tabakâti'l-kebir*, 3: 243-244; Belâzürî, *Ensâbu'l-eşraf*, 1: 174-175; Fayda, "Ammâr b. Yâsir", 3: 75.

2. HZ. OSMAN'IN AMMÂR B. YÂSİR'İ CEZALANDIRDIĞINA DAİR RİVAYETLER

Belâzürî'de Hz. Osman'ın Hz. Ammâr'ı dövmesine veya Medine'den sürgün etmek istemesine dair beş farklı rivayet bulunmaktadır. Öncelikle bu rivayetleri gözden geçirelim.

Ebû Mihnef tarikiyle gelen bir rivayete göre Hz. Osman, beytûlmâlde bulunan bazı ziynet eşyalarını alıp yakınlarına dağıtmıştı. Bu sebeple insanlar onu ayıplamış, bu konuda kendisiyle konuşarak kırıncı sözler söylemiş ve onu kızdırmışlardı. Bunun üzerine Hz. Osman bir hutbe okuyarak şunları söyledi: “Bazılarının burnu yerde sürtülse de (birileri rahatsız olsa da), biz bu fey'den ihtiyaçlarımızı karşılayacağız”. Hz. Osman'ı eleştirenler arasında Hz. Ali ile Ammâr b. Yâsir de bulunuyordu. Hz. Ali ona hitaben şöyle karşılık verdi: “O zaman sen bundan menedileceksin ve seninle onun (fey'in) arasına girilecek (bu nedenle beytûlmâlden harcamaya yapamayacaksın)”. Ammâr b. Yâsir de şunları söyledi: “Allah'ı şahid tutuyorum ki bu konuda ilk olarak benim burnum yerde sürtülecektir”. Ammâr'ın kendisi hakkında söylediği bu sözlere oldukça sinirlenen Hz. Osman, “Ey Metkâ'nın⁶ oğlu! Bana karşı bu cüreti nasıl gösterirsin?” diyerek Ammâr'ı bayılıncaya kadar dövdü.⁷ Olaydan sonra Ammâr Resûlullah'ın zevcesi Ümmü Seleme'nin evine getirildi. (Baygınlık sebebiyle) öğle, ikinci ve akşam namazlarını kılamadı. Ayıldığında abdest alıp kılamadığı namazlarını kaza etti... Ammâr Mahzumoğullarıyla müttefikti. Mahzumoğullarından Hişâm b. Velid b. Muğire, Hz. Osman'a, “Ey Osman! Ali'yi ve ailesini korudun. Fakat bize gelince cesaretli davrandın ve kardeşimizi ölümle burun buruna getirinceye kadar dövdün. Allah'a yemin olsun ki, şayet Ammâr ölürse biz de Ümeyyeoğullarından büyük göbekli bir kişiyi öldürürüz” diyerek içlerinden önemli bir şahsı öldürmekle tehdit etti... Hz. Osman ise ona şetmetti/sövdü, onun dışarı atılmasını emretti ve o da dışarı atıldı... Bilâhare Hişâm b. Velid, Mahzumoğullarından bir kısmı ile birlikte Ümmü Seleme'nin evine gittiler... Bu olaydan sonra Hz. Âişe, Ümmü Seleme ve bazı sahabiler özellikle de Mısır valiliğinden azledildiği için Hz. Osman'a kızgın olan Amr b. el-Âs bu duruma hayret ettiler, Hz. Osman'ı eleştirdiler ve son derece yadırgadılar.⁸

Bir başka rivayette, Hz. Osman'ın, Abdullah b. Mes'ûd'un ölümünü kendisinden sakladığı için Ammâr'a kızdığı ve ona şiddetli bir dayak atarak fitik olmasına sebep olduğu zikredilir. Buna göre Hz. Osman, yeni bir kabrin yanından geçerken

⁶ Metkâ, idrarını tutamayan kadın anlamına gelmektedir. Bk. Ebû İbrâhîm İshâk b. İbrâhîm el-Fârâbî, *Divânü'l-edeb*, thk. Ahmed Muhtar Ömer (Kahire: 1394-1399/1974-1979), 1: 10; Ebû Mansûr Muhammed b. Ahmed el-Ezherî, *Tehzîbü'l-lügâ*, thk. Abdüsselam Muhammed Hârûn vd. (Kahire: 1964-1967, 1979), 10: 157.

⁷ Belâzürî, *Ensâbü'l-eshraf*, 6: 161.

⁸ Belâzürî, *Ensâbü'l-eshraf*, 6: 162. Amr, h. 27'de Mısır amilliğinden azledildi. Bk. İbnü'l-Esir, *el-Kâmil fi't-târîh*, 2: 482.

kabrin kime ait olduğunu sordu, Abdullah b. Mes‘ûd’a ait olduğunu öğrenince vefatını kendisinden gizlediği için Ammâr b. Yâsir’e kızdı. Çünkü Abdullah’ın cenaze namazını kıldırın ve onun defin işlemlerini yürüten Ammâr’dı. Hz. Osman, Ammâr’ı ayakları altına alıp o kadar dövdü ki dayağın te’sirinden fitiği patladı.⁹

Belâzürî’de yer alan bir diğer rivayete göre Mikdâd b. Amr, Zübeyr b. Avvâm ve Talha b. Ubeydullah’ın da aralarında bulunduğu bir grup sahabe, Hz. Osman’a hitaben onun yanlış icraatlarını sayıp döken bir mektup yazdılar, onu Allah’tan korkmaya davet ettiler ve bu duruma son vermediği takdirde kendisiyle mücadele edeceklerini bildirdiler. Ammâr b. Yâsir mektubu alıp Hz. Osman’a getirdi ve mektubun baş tarafından bir miktar okudu. Hz. Osman, “Onların içerisinde bunu sen mi bana takdim ediyorsun?” dedi. Ammâr, “Çünkü ben sana karşı onların en samimi/en hayırhah olanıyım” diye karşılık verdi. Hz. Osman, “Yalan söylüyorsun ey Sümeyye’nin oğlu!” dedi ve onu ayakları altına alıp o kadar dövdü ki dayağın te’sirinden fitiği patladı ve hatta bayıldı.¹⁰

Ravh b. Abdilmü’min el-Mukrî tarikiyle gelen bir rivayete göre ise Sa’d b. Ebî Vakkâs, Ammâr b. Yâsir ve onlarla birlikte bulunan bazı kişiler, Hz. Osman’a haber göndererek, “Senin yaptığın bazı işleri müzakere etmek istiyoruz” dediler. Hz. Osman, onlara cevaben, meşguliyeti dolayısıyla şimdilik gitmelerini ve tayin ettiği bir günde gelmelerini söyledi. Sa’d, ayrılıp gitti. Ammâr ise gitmek istemedi ve tekrar Hz. Osman’a elçi gönderdi. Hz. Osman kendisine aynı cevabı tekrarladı ise de Ammâr yine oradan ayrılıp gitmekten imtina etti. Onun ısrar ettiğini gören Hz. Osman’ın elçisi, halifeden emir almaksızın ona kötü davrandı/onu hırpaladı (تناوله).¹¹

Yine Belâzürî’nin naklettiği bir rivayette Hz. Osman’ın, Ammâr b. Yâsir’i dövdiği değil, Medine’den sürgün etmek için emir verdiği ancak daha sonra bu kararından vazgeçtiği anlatılmaktadır. Bu rivayete göre Ebû Zer’in 32/653 yılının Zilhicce ayında¹² Rebeze’de¹³ vefat haberini alan Hz. Osman “Allah Ebû Zer’e rahmet etsin” diye dua etmiş, Ammâr b. Yâsir ise, “Evet! Allah Ebû Zer’i nefislerimizden koruyarak ona rahmet etti” diyerek zımmen Hz. Osman’ın Ebû Zer’e eziyet ettiğini îmâ etmiştir. Hz. Osman buna hayli sinirlenmiş ve Ammâr’ın Me-

⁹ Belâzürî, *Ensâbü’l-‘eşrâf*, 6: 163.

¹⁰ Belâzürî, *Ensâbü’l-‘eşrâf*, 6: 162-163.

¹¹ Belâzürî, *Ensâbü’l-‘eşrâf*, 6: 165.

¹² Abdullah Aydınlı, “Ebû Zer el-Gıfârî”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1994), 10: 268.

¹³ Rebeze, Medine’ye üç günlük mesafede bir köydür. Bk. Ebû Abdillâh Şihâbüddin Yâkût b. Abdillâh el-Hamevî, *Mu‘cemü’l-büldân* (Beirut: Dârü Sâdır, 1397/1977), 3: 24. Mekke ile Medine arasında yer almakta-
dır. Bk. Ahmed b. Hacer el-Askalânî, *Fethü’l-Bâri bi şerhi Şahîhi’l-Buhâri* (Beirut: Dârülmearif, 1379), 1: 534.

dine'den sürgün edilmesini emretmiştir. Ammâr Medine'den çıkmaya hazırlandığı sıralarda, Benî Mahzum kabilesine mensup bazı kimseler, onun sürgün edilmesine engel olması için Hz. Ali'den halifeyle konuşmasını istemişlerdir. Hz. Ali, halifenin huzuruna gelerek ona şu uyarıda bulunmuştur: “Ey Osman! Allah'tan kork! Müslümanlardan salih bir kişiyi (Ebû Zer'i) sürdün, helâk oldu. Şimdi ise, onun benzerini sürmek istiyorsun”. Hz. Osman da buna, “Sen sürülmeyi ondan daha fazla hak etmişsin” şeklinde sert bir ifadeyle karşılık vermiştir. Hz. Ali ise “İstersen bunu yap!” diyerek halifenin bu ifadesinden dolayı duyduğu rahatsızlığı kendisine ihsas ettirmek istemiştir. Bu kez Muhâcirler devreye girerek, kendisiyle her konuşanı sürgüne göndermekle bir yere varamayacağı konusunda halifeyi ikna etmişlerdir. Bunun üzerine Hz. Osman Ammâr'ı sürgün etmekten vazgeçmiştir.¹⁴

Belâzürî'de Hz. Osman'ın Hz. Ammâr'ı dövmesine veya Medine'den sürgün etmek istemesine dair rivayetler bunlardan ibarettir. Şimdi bu rivayetlerin tenkid ve değerlendirilmesine geçelim.

3. HZ. OSMAN'IN AMMÂR B. YÂSİR'İ CEZALANDIRDIĞINA DAİR RİVAYETLERİN TAHLİL VE TENKİDİ

Hz. Osman'ın Hz. Ammâr'ı dövdüğüne dair Belâzürî'de yer alan birinci rivayet, sened ve metin açısından problemlidir. Çünkü bu rivayeti Abbâs b. Hişâm b. Muhammed el-Kelbî, أبو مخنف/Ebû Mihneften nakletmiştir. Ebû Mihnef ise, sika olmayan bir râvidir. Asıl adı Lût b. Yahyâ olan Ebû Mihnef (ö. 157/774), Kûfeli tarihçilerin en ünlülerinden olup Emevî idaresine karşı olan biridir. Şiilerden başkası kendisine itimad etmediği gibi, rivayetlerine de itibar etmemiştir.¹⁵ Bir çok münekkid tarafından, özellikle de muhaddislerce şiddetle eleştirilmiştir. Cerh ve ta'dîl âlimleri, onun hakkında “leyse bi-sika”,¹⁶ “leyse bi-şey”,¹⁷ “metrûkûl-

¹⁴ Belâzürî, *Ensâbü'l-eşraf*, 6: 169.

¹⁵ Ebû Mihnef ve rivayetleri hakkında geniş bilgi için bk. Yahya b. İbrâhim b. Ali, *Merviyâtü Ebî Mihnef fi târihi'l-Taberî* (Riyad: Dârülâsme, 1410), 41-46, 487; Sabri Hizmetli, *İslâm Tarihiçiliği Üzerine* (Ankara: 1991), 123; Selman Başaran, “Ebû Mihnef”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1994), 10: 188-189.

¹⁶ Ebû Ca'fer Muhammed b. Amr b. Mûsâ el-Ukaylî, *Kitâbü'd-Du'afâi'l-kebir*, thk. Abdulmu'tî Emin Kal'aci (Beyrut: ts), 4: 18-19; Ebû Muhammed Abdurrahmân b. Ebî Hâtim, *Kitâbü'l-Cerh ve't-ta'dîl* (Beyrut: Dârü'l-kütübî'l-ilmîyye, 1952), 7: 182; Ebu'l-Ferec Abdurrahmân b. Ali b. Muhammed b. el-Cevzî, *Kitâbü'd-Du'afâ' ve'l-metrûkin*, thk. Ebu'l-Fida Abdullah (Beyrut: Dârü'l-kütübî'l-ilmîyye, 1406/1986), 3: 28; Ebû Abdillâh Şemsüddîn Muhammed b. Ahmed b. Osmân ez-Zehebî, *Siyerü a'lâmi'n-nübelâ*, thk. Şuayb el-Arnaût vd. (Beyrut: 1981-88), 7: 301-302. “Leyse bi-sika” tabiri, Zehebî ve Sehâvî'ye göre cerhin üçüncü mertebesinde kullanılan bir sığa olup böyle bir râvinin rivayet ettiği hadis hiçbir suretle alınmaz. Bk. Abdullah Aydınli, *Hadis Istılahları Sözlüğü*, 9. Baskı (İstanbul: M. Ü. İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, 2016), 164.

¹⁷ Ebû Ahmed Abdullah b. Adî, *el-Kâmil fi du'afâi'r-ricâl*, (Beyrut: 1988), 6: 93; İbnü'l-Cevzî, *Kitâbü'd-Du'afâ' ve'l-metrûkin*, 3: 28. “Leyse bi-şey” tabiri, Zehebî ve Sehâvî'ye göre cerhin dördüncü, İrâkî'ye göre ise üçüncü mertebesinde bulunan bir râvi hakkında kullanılan sığa olup böyle bir râvinin rivayet ettiği hadis hiçbir suretle alınmaz. Bk. Aydınli, *Hadis Istılahları Sözlüğü*, 164.

hadîs¹⁸ gibi ifadeler kullanarak naklettiği rivayetleri reddetmişlerdir. Hadis hafızı ve münekkid İbn Adî, onun aşırı bir Şii olduğunu ve rivayetlerinin hiçbir senede dayanmadığını kaydetmiştir.¹⁹ Dârekutnî ise, ondan gelen rivayetlerin zayıf olduğunu belirtmiştir.²⁰ Bu nedenle Ebû Mihnef'in naklettiği rivayetler karşısında oldukça temkinli olmak gerektiğini düşünüyörüz.

Söz konusu rivayet, metin açısından da bazı problemleri bünyesinde taşımaktadır. Evvelâ İslâm devletinin gayri müslim tebaadan aldığı fey gelirlerinin²¹ taksimi ve harcanması konusunda bir devlet başkanı olarak Hz. Osman'ın takdir ve tasarruf hakkı bulunduğunu belirtmek gerekir. Nitekim Kur'ân-ı Kerîm, sulh yoluyla elde edilen fey gelirlerinin belirli ellerde toplanmasına engel olmayı ve onları geniş halk kitlelerine yayarak insanlar arasında gelir düzeyini dengelemeyi hedeflemektedir (el-Haşr, 59/7). Dolayısıyla fey ayeti, Hz. Peygamber ve ondan sonra gelecek yetkililere servetin insanlar arasında adil bir şekilde taksim edilmesi ve fakir insanların geçim şartlarının düzeltilmesi için meşru tedbirlerin alınmasına imkân tanımaktadır.²² Bir hadiste de fey gelirleri konusunda idarecilerin tasarruf hakkının bulunduğu dair şu ifadeler dile getirilmektedir: ‘أربع إلى الولاية : الفية ، والجمعات ، والحدود ، والصدقات ،’ “Dört şey velayet sahiplerine aittir: fey, sadakalar, hadler ve cum'alar (cum'a namazları)”.²³ Görüldüğü üzere hadiste dört şeyin tasarruf yetkisinin idarecilere ait olduğu ifade edilirken, bunlar arasında fey ve sadakalar da zikredilmiştir. Bu sebeple Râşid Halifeler yetkilerini kullanarak fey harcamaları hususunda farklı uygulamalarda bulunmuşlardır. Meselâ Hz. Ebû Bekir, Medine'de yaşayan bütün müslümanlara fey gelirlerini eşit miktarda dağıtmışken, Hz. Ömer, hilafeti döneminde yeni bir düzenlemeye gitmiş ve kurduğu divan teşkilâtında müslümanların atıyyelerini farklı miktarlarda tesbit etmiştir. Atâ miktarlarının farklı tesbitinde Resûlullah'a olan yakınlık, İslâmiyet'i kabul etmedeki öncelik ve dine hizmetteki gayret gibi kriterleri ölçü almıştır.²⁴ Hz. Osman da halifelîği

¹⁸ İbn Ebî Hâtim, *Kitâbü'l-Cerh ve't-ta'dîl*, 7: 182; İbnü'l-Cevzî, *Kitâbu'd-Du'afâ' ve'l-metrûkin*, 3: 28; Zehebî, *Siyerü a'lâmi'n-nübelâ*, 7: 301-302. “Metrukü'l-hadis” tabiri, Metruk râvî manasına kullanılır. Böyle bir râvînin rivayet ettiği hadis hiçbir şekilde alınmaz. Bk. Aydınlı, *Hadis İstilahları Sözlüğü*, 181.

¹⁹ Ebû Ahmed Abdullah b. Adiy, *el-Kâmil fi du'afâ'r-ricâl*, 3. Baskı (Beyrut: Dârülfikr, 1988), 6: 93.

²⁰ Ebü'l-Hasen Ali b. Ömer b. Ahmed ed-Dârekutnî, *Kitâbü'd-Du'afâ' ve'l-metrûkin*, thk. Subhî el-Bedrî es-Sâmerrâî (Beyrut: 1986), 146. Cerh ve ta'dîl âlimleri tarafından şiddetle eleştirilmesine rağmen şarkiyatçılar, Ebû Mihnef'e son derece önem vermiş ve onunla ilgili araştırmalar yapmışlardır. Özellikle Wellhausen'in eserlerinde Ebû Mihnef'in rivayetleri geniş yer tutmuştur. Ursula Sezgin ise onunla ilgili müstakil bir çalışma yapmıştır. Bk. Ursula Sezgin, *Abû Mikhnaf* (Leiden: 1971).

²¹ Fey, İslâm devletinin gayri müslim tebaadan aldığı cizye, haraç ve ticaret malları vergilerinin ortak adıdır. Bk. Fayda, “Fey”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1995), 12: 512.

²² Remzi Kaya, “Kur'an-ı Kerim'de Fey Gelirleri ve Dağılımı”, *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 10/2 (2001): 80.

²³ Ebu'l-Kasım Mahmûd b. Ömer ez-Zemahşerî, *el-Keşşâf 'an haqâ'iki gâvâmiği't-tenzîl ve 'uyûni'l-eqâvil fi vücuhi't-te'vil*, thk. Âdil Ahmed Abdülmevcûd-Ali Muhammed Muavviz (Riyad: Mektebetü'l-Abikân, 1418/1998), 6: 118; Ahmed b. Hacer el-Askalânî, *el-Kâfi ş-şâfi fi tahrîci ahâğisi'l-Keşşâf* (b.y.: ts.), 171.

²⁴ İbn Sa'd, *Kitâbü'l-Tabakâti'l-kebir*, 3: 276; Ebû Ya'lâ Muhammed b. el-Hüseyn el-Ferrâ, *el-Ahkâmü's-sü'lânîyye*, thk. Muhammed Hâmid el-Fikî (Beyrut: Dârü'l-kütübi'l-ilmîyye, 2000), 238; Fayda, “Fey”, 12:

döneminde Hz. Ömer'in uygulamasını esas alarak İslâm'a girişteki önceliğe ve Hz. Peygamber'e yakınlığa göre maaş dağıtımını hususunda halk arasında farklılıklar gözetmiştir.²⁵ Görülüyor ki fey gelirlerinin dağıtımını konusunda devlet başkanının bir takdir ve tasarruf hakkı söz konusudur. Ayrıca fey ve humus ile ilgili ayetlerde ma أَفَاءَ اللَّهِ عَلَى رَسُولِهِ مِنْ أَهْلِ الْقُرَى فَلِلَّهِ وَلِلرَّسُولِ وَلِذِي الْقُرْبَىٰ وَالْيَتَامَىٰ وَالْمَسْكِينِ وَابْنِ السَّبِيلِ كَيْ لَا يَكُونَ دُولَةً بَيْنَ الْأَغْنِيَاءِ مِنْكُمْ وَمَا آتَاكُمُ الرَّسُولُ فَخُذُوهُ وَمَا نَهَاكُمْ عَنْهُ فَانْتَهُوا وَاتَّقُوا اللَّهَ إِنَّ اللَّهَ شَدِيدُ الْعِقَابِ “Allah'ın peygamberine diğer memleketlerden tahvil buyurduğu fey de Allah'a, resûlüne, onun yakınlarına, yetimlere, yoksullara ve yolda kalmış kimselere verilir; yalnızca içinizden zenginler arasında dolaşan bir servet olmasın diye. Bir de peygamber size ne verdiyse onu alın, yasakladığından da sakının ve Allah'tan korkun; çünkü Allah, cezalandırması çetin olandır.” (el-Haşr, 59/7). (el-Haşr, 59/7). وَاعْلَمُوا أَنَّمَا غَنِمْتُمْ مِنْ شَيْءٍ فَإِنَّ لِلَّهِ خُمُسَهُ وَلِلرَّسُولِ وَلِذِي الْقُرْبَىٰ وَالْيَتَامَىٰ وَالْمَسْكِينِ وَابْنِ السَّبِيلِ “Bilin ki, ele geçirdiğiniz ganimetin beşte biri Allah'ın, resûlünün, onun yakınlarının, yetimlerin, düşkünlerin ve yolcularındır.” (el-Enfâl 8/41) buyrulmaktadır. Bu ayetlerde zikri geçen وَلِذِي الْقُرْبَىٰ ifadesi, Hz. Peygamber'in yakınları ile ilgilidir. Hz. Peygamber'in vefatından sonra ise bu tabirin Müslüman idarecilerin yakınlarını ifade ettiği yönünde görüşler vardır. Nitekim fukahânın bir kısmının içtihadı bu yöndedir.²⁶ Çünkü Hz. Peygamber, مَا أَطْعَمَ اللَّهُ نَبِيًّا طَعْمَةً إِلَّا كَانَتْ لِمَنْ يَتَوَلَّى الْأَمْرَ بَعْدَهُ “Allah'ın herhangi bir peygambere rızık olarak verdiği şey (fey ve humustan belli bir pay), o peygamberden sonra idareyi ele alan kimse için de söz konusudur” buyurmuştur.²⁷ Dolayısıyla Hz. Osman'ın fey gelirlerinden ve humustan yetimlerin, düşkünlerin ve yolcuların yanı sıra yakınlarına da –rivayette belirtildiği üzere- ihtiyaçlarını karşılayacak kadar hisse ayırması yadırganacak bir durum değildir.

Hususen belirtmek gerekir ki Hz. Osman'ın, akrabasına beytülmâlden yüklü miktarda atıyyeler tahsis ettiğine dair rivayetlerin önemli bir kısmı Şii Ebû Mihnef kaynaklıdır. Meselâ, yukarıdaki rivayete ilaveten Hz. Osman'ın yakın akrabalarından olan Sa'îd b. el-‘Âs'a yüz bin dirhem bağışta bulunduğu,²⁸ hicretin 27. yılında Ifrikiyye/Kuzey Afrika fetihlerinden elde edilen ganimetin humusunu/beşte birini amcasının oğlu Mervân b. Hakem'e verdiği,²⁹ Medine'nin beytülmâl sorumlusu Abdullah b. Erkam'a, damadı Abdullah b. Hâlid için hazi-

513. Geniş bilgi için bk. İsmail Altun, *Hz. Ömer, Hz. Osman ve Hz. Ali ile Münasebetleri Ekseninde Hz. Ebu Bekir* (Erzurum: Mega Ofset Matbaacılık, 2013), 103-107.

²⁵ Ebû Ya'lâ, *el-Ahkhâmü's-sü'lânîyye*, 238-240; Ebû Bekir Sifil, *Hz. Ömer ve Nebvî Sünnet* (İstanbul: Rihlekitap, 2010), 30.

²⁶ İbn Teymiyye, Takıyyüddin Ahmed b. Abdilhalim, *Minhâcü's-sünneti'n-nebeviyye fi nakdi kelâmi's-Şi'a ve'l-Kaderiyye*, thk. Muhammed Reşâd Sâlim (Kahire: Mektebetü İbn Teymiyye, 1989), 6: 249-250.

²⁷ İbn Teymiyye, *Minhâcü's-sünne*, 6: 109. Benzer ifadeler için bk. Ebû Dâvûd, “Harâc”, 18.

²⁸ Belâzûrî, *Ensâbü'l-eshrâf*, 6: 137. Bu rivayetin Ebû Mihnef'in yanı sıra Vâkidi'den de nakledildiğini belirtelim. Ancak bilindiği üzere Vâkidi'nin güvenilirliği de tartışmalıdır. Bk. Mustafa Fayda, “Vâkidi”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2012), 42: 473.

²⁹ Belâzûrî, *Ensâbü'l-eshrâf*, 6: 136. Benzer bir rivayet İbn Şihâb ez-Zühri'den de nakledilmektedir. Bk. Belâzûrî, *Ensâbü'l-eshrâf*, 6: 208. Fakat bu rivayet de maktû olup delil olarak kabule sayan değildir.

neden üç yüz bin dirhem, yanındaki arkadaşlarının herbiri için ise bin dirhem vermesini emrettiğine³⁰ ve Ümeyyeoğulları'ndan Mervân'ın kardeşi Hâris b. Hakem'e Medine çarşısından pay tahsis ettiğine³¹ dair rivayetlerin tamamı Ebû Mihneften gelmektedir. Bu nedenle ünlü Eş'arî kelâmcısı ve Mâlikî fakihi Bâkullânî (ö. 403/1013), Endülüslü Mâlikî fakihlerinin önde gelenlerinden muhaddis Ebû Bekir İbnü'l-Arabî (ö. 543/1148) ve muhaddis ve Şâfiî fakihi Muhibbüddîn et-Taberî (ö. 694/1295), bu rivayetlerin sahih olmayıp batıl ve vehimden ibaret olduğunu ifade etmektedirler.³² Muhibbüddîn et-Taberî, Hz. Osman'ın yakınlarına verilen malların beytülmâlden borç olarak verildiğini belirtirken,³³ Eş'arî kelâmcısı ve usûl-i fıkıh âlimi Âmidî de (ö. 631/1233), Hz. Osman'ın akrabalarına verilenlerin beytülmâlden değil, Hz. Osman'ın bizzat kendi malından olduğunu kaydetmektedir.³⁴ İbn Teymiye ise (ö. 728/1328), Hz. Osman'ın beytülmâlden yakınlarına yüklü miktarda bağışta bulunduğu iddiaların apaçık bir yalan olduğunu, bu konuda sabit bir rivayetin bulunmadığını vurgulamaktadır.³⁵ Fakat bütün bu görüşler, Hz. Osman'ın yakınlarına hiçbir şey vermediği anlamına gelmemelidir. Yukarıda da beyan edildiği üzere Hz. Osman, diğer insanların yanı sıra yakınlarına da ihtiyaçlarını karşılayacak kadar hisse ayırmıştır.

Yine birinci rivayetin metninde halifenin Hz. Ali tarafından beytülmâlden menedileceği ve bu nedenle devlet hazinesinden harcama yapamayacağı ifade edilmektedir. Bu ifadenin de makul ve mantıklı olmadığı ortadadır. Zira Hz. Ali'nin veya Ammâr b. Yâsir'in bir devlet başkanını beytülmâlden men etmeleri fiilen mümkün olmadığı gibi böyle bir teşebbüste bulduklarına dair kaynaklarda herhangi bir rivayet de bulunmamaktadır.

Aynı rivayete göre Mahzumoğullarından Hişâm b. Velîd, Ammâr'ın bu dayak sebebiyle ölmesi durumunda Ümeyyeoğullarından birini öldürme tehdidinde bulunmaktadır. Hişâm'ın halifeyi bu şekilde tehdit etmesi, tuhaf bir durumdur. Çünkü Hişâm, bu ifadeleriyle dayak atanı/halifeyi değil de Ümeyyeoğullarından masum birini öldürmeyi kastettiyse bu durumun makul ve mantıklı bir izahı ola-

³⁰ Belâzüri, *Ensâbü'l-eşraf*, 6: 173.

³¹ Ebû Muhammed Ahmed b. A'sem el-Kûfi el-Ahbârî, *Kitâbü'l-Fütûh*, thk. Ali Şîrî (Beyrut Dâru'l-advâ', 1411), 2: 371.

³² Ebû Bekr Muhammed b. Tayyib b. Muhammed el-Basrî el-Bâkullânî, *Temhidü'l-evâil ve telhîşu'd-delâil*, thk. İmâdüddîn Ahmed Haydar (Beyrut: Müessesetü'l-kütübî's-sekâfiyye, 1407/1987), 1: 539; İbnü'l-Arabî, Ebû Bekr Muhammed b. Abdillâh, *el-'Avâşım mine'l-ğavâşım*, thk. Mahmud Mehdi el-İstanbulî-Muhibbüddîn el-Hatîb, 6. Baskı (Kahire: Metebetü's-Sünne, 1412), 111; Muhibbüddîn et-Taberî, *er-Riyâdu'n-nağire*, 3: 79.

³³ Muhibbüddîn et-Taberî, *er-Riyâdu'n-nađire*, 3: 79.

³⁴ Âmidî, Ebü'l-Hasen (Ebü'l-Kâsım) Seyfüddîn Ali b. Muhammed b. Sâlim es-Sa'lebi, *Ebkârü'l-efkâr fi uşûli'd-dîn*, thk. Ahmed Muhammed Mehdi, 3. Baskı (Kahire: Darü'l-kütüb ve'l-vesâiku'l-kavmiyye, 2004), 5: 280. Hz. Osman'ın akrabalarına verilenlerin bizzat Hz. Osman'ın kendi şahsına ait olduğuna dair bk. Taberî, *Târîh*, 4: 347-348 (1: 2953); Muhibbüddîn et-Taberî, *er-Riyâdu'n-nağire*, 3: 79.

³⁵ İbn Teymiye, *Minhâcü's-sünne*, 6: 109, 249-250.

maz. Neden katil değil de masum bir vatandaş öldürülmek isteniyor? Şayet bir başka rivayette geçtiği üzere Mahzumoğulları, “Ümeyyeogullarından büyük bir adamı” öldürecekleri tehtidinde bulunurken bununla Hz. Osman'ı kastedemişlerse³⁶ bu durumda da şöyle bir soru akla gelir: Bu şahıslar bir devlet başkanını öldürebilecek bir güçte ise niçin Hz. Osman'ın Ammâr'ı dövmesine mani olmamışlardır? Böyle bir güçleri yoksa basit meselelerden dolayı insanları döven veya cezalandıran Hz. Osman(!), bir devlet başkanı olarak bu durum karşısında niçin sessiz kalmış, kendisine gözdağı veren bu şahsı niçin dövmemiş veya cezalandırmamıştır? Bir başka tuhafılık, Ammâr'ın Hz. Ali'nin huzurunda bayılıncaya kadar dövülmesi, Hz. Ali'nin ise buna sessiz kalıp hiç tepki göstermemesidir.

Rivayette dikkati çeken bir diğer husus, Hz. Osman'ın edebe aykırı bir ifade kullanarak Hz. Ammâr'a *يا بن المتكأ* “Ey Metkâ'nın/idrarını tutamayan kadının oğlu!” diye hitap edip onu annesiyle ayıplamasıdır. Tespit edebildiğimiz kadarıyla konuyla ilgili olarak başka hiçbir rivayette Hz. Osman'a nispetle böyle bir ifade yer almamaktadır. Bu durum, Ebû Mihnef'in bu rivayette münferit kaldığını göstermektedir. Ayrıca bu ifade, sahih rivayetlerde tanıtılan Hz. Osman'ın karakteri ile asla bağdaşmamaktadır. Nitekim Müminlerin annesi Hz. Âişe'den rivayet edildiğine göre Hz. Peygamber, Hz. Osman'ı kastederek şöyle buyurmuştur: *ألا أستحي منه الملائكة* “Meleklerin kendisinden haya ettiği bir adamdan ben haya etmeyeyim mi?”³⁷ Görüldüğü üzere hadiste Hz. Osman, meleklerin ve Hz. Peygamber'in bile kendisinden haya ettiği bir şahsiyet olarak tanıtılmaktadır. Böylesine edep âbidesi ve hayâ timsali olan bir sahabinin, İslâm'da ilk şehit kadın sahabi olan Hz. Sümeyye'ye bu derece kaba, çirkin ve edep dışı bir ifade kullanması akla yatkın değildir. Rivayetlerde tezyif ve tahrife yönelen ve lafızlara ilavelerde bulunan Ebû Mihnef,³⁸ görünen o ki, bu rivayeti de tağyir ve tahrif etmiş, bazı ifadeleri rivayete eklemiştir.

Hülâsa, Hz. Osman'ın, akrabasına beytül mâlden atıyyeler tahsis ettiğine, bu sebeple bazı sahabilere tarafından eleştirildiğine ve Ammâr'ın Hz. Osman tarafından bayılıncaya kadar dövüldüğüne dair Ebû Mihnef tarafından nakledilen bu rivayet sabit olmayıp sened ve metin açısından problemlidir.

Esasen Ebû Mihnef'ten gelen bu rivayetin bir benzeri, -böylesine kaba ve yüz kızartıcı ifadelere yer verilmeksizin- İbn Şihâb ez-Zührî tarafından da nakledilmiştir.³⁹ Zührî rical kitaplarında kendisini cerh eden bir ifadenin bulunmaması sebebiyle sika bir râvî olarak kabul edilmiştir. Ancak 51/671 yılında dünyaya gelen

³⁶ Muhibbüddin et-Taberî, *er-Riyâdu'n-nađire*, 3: 75.

³⁷ Müslim, “Fedâilü's-şahâbe”, 2401.

³⁸ Bk. Yahya b. İbrâhim, *Merviyâtü Ebi Mihnef*, 487.

³⁹ Belâzûrî, *Ensâbü'l-êsrâf*, 6: 209.

Zühri (ö. 124/742),⁴⁰ tâbiûn nesline mensup bir âlim olup Hz. Osman döneminde idrak edememiş, Emevîler döneminde yaşamıştır. Dolayısıyla ona isnâd edilen bu rivayet yaşanan hadiseye nazaran maktû olup kendisine ya bir sahâbî ya da başka bir tâbiî tarafından nakledilmiş olmalıdır. Bu ihtimalden dolayı rivayet zayıftır⁴¹ ve bu tür rivayetler, âlimlerin genel kanaatine göre hüccet olmaya elverişli değildir.⁴² Özellikle kişilerin hukukunu ilgilendiren konularda bu tür zayıf rivayetlerin bağlayıcı olamayacağını belirtmek gerekir.

İkinci rivayete gelince Belâzürî'nin, bu rivayetin senedini vermeyip *يقال*/denildi ki, diye söze başlayarak Abdullah b. Mes'ûd'un cenaze namazını Ammâr b. Yâsir'in kıldırıldığına ve onun ölümünü Hz. Osman'dan gizlediğine dair anlatılanları temrîz sîgasıyla kayda geçirmesi bu rivayetin sıhhatine gölge düşürmektedir. Ayrıca İbn Hibbân (ö. 354/965), h. 32'de vefat eden Abdullah b. Mes'ûd'un cenaze namazını Hz. Osman'ın kıldırıldığını kaydetmektedir.⁴³ Üstelik daha başka kaynaklarda Abdullah'ın cenaze namazını Hz. Osman'ın kıldırıldığına dair rivayetin Hz. Ammâr'ın kıldırıldığına dair rivayete nispetle esbet/daha sahih olduğu bildirilmektedir.⁴⁴ Kaldı ki söz konusu rivayete yer veren Belâzürî dahi Abdullah'ın cenazesini Hz. Osman'ın kıldırıldığını Vâkîdî'den nakletmektedir.⁴⁵ Binaenaleyh Abdullah b. Mes'ûd'un cenaze namazını Ammâr b. Yâsir'in kıldırıldığına ve onun vefatını Halife Osman'dan gizlediğine dair nakledilen mezkûr rivayet de sabit değildir.

Ammâr b. Yâsir'in bir mektupla Hz. Osman'ın huzuruna çıktığına ve dövüldüğüne dair Belâzürî'nin zikrettiği üçüncü rivayetin de senedinin sâkıt olduğunu görmekteyiz. Nitekim Belâzürî, bu rivayette de *يقال* denilir ki, diye söze başlar ve râvileri zikretmez. Dolayısıyla bu rivayet de sened itibarıyla zayıf kalmaktadır. Rivayet, metin açısından da tenkide açıktır. Evvelâ bu rivayette Hz. Osman'a isnâd edilenler Hz. Osman'ın karakteri ile bağdaşmamaktadır. Kendisini şehid eden asilerin isyanlarının dahi kendisini öfkelenmediği sakin tabiatlı, teennili ve yumuşak karakterli Hz. Osman'ın, Kur'an'da Allah'ın kendilerinden razı olduğunu bildirdiği ve cennetle müjdelediği ilk muhacirler (et-Tevbe 7/100) arasında yer alan ve sadece kendisine nasihatte bulunan bir sahabiye teşekkür etmesi gerekirken

⁴⁰ Halit Özkan, "Zühri" *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2013), 44: 545.

⁴¹ Bu tür rivayetlerin zayıf olduğuna dair bk. Aydınlı, *Hadis İstihlaları Sözlüğü*, 218.

⁴² Maktû bir rivayetin hüccet olamayacağına dair bk. Burhânüddin Ebû İshâk İbrâhîm b. Ömer b. İbrâhîm b. Halîl el-Ca'berî, *Rûsumü't-tahdîs fi 'ulûmi'l-hadîs*, thk. İbrâhîm b. Şerîf (Beyrut Dârü İbn Hazm: 1421/2000), 68; Nüreddin İtr, *Menhecü'n-naqç fi 'ulûmi'l-hadîs* (Dimaşk: Dârülfikr, 1981), 331. Âlimlerin genel kanaatine göre maktû hadis dinî konularda bağlayıcı bir delil sayılmaz. Bk. Mehmet Efendioğlu, "Maktû" *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2003), 27: 458.

⁴³ Ebû Hâtîm Muhammed b. Hibbân, *es-Sîretü'n-nebeviyye ve aḥbârü'l-hulefâ*, thk. Sa'd Kerim (b.y.: ts.), 295-96.

⁴⁴ İbn Sa'd, *Kitâbü'l-Ṭabaḳâti'l-kebir*, 3: 147; Hatîb el-Bağdâdî, Ebû Bekir Ahmed b. Ali b. Sâbit, *Târihu Medîneti's-Selâm* (Beyrut: 2001), 1: 486; İbn Manzûr, Ebû'l-Fazl Cemâlüddîn Muhammed b. Mükerrrem, *Muḥtaşaru Târih-i Dimaşk* (Dimaşk: Dârülfikr, 1984-88), 14: 72.

⁴⁵ Belâzürî, *Ensâbü'l-eşrâf*, 1: 204. Ayrıca bk. İbn Sa'd, *Kitâbü'l-Ṭabaḳâti'l-kebir*, 3: 147.

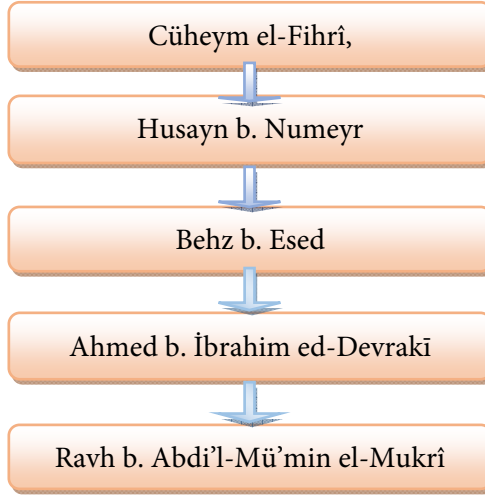
nefsine hakim olamayıp onu ayakları altına alarak fitiği patlayınca ve bayılınca kadar dövmesi makul ve mantıklı görünmemektedir. Yine rivayette geçtiği üzere Ammâr'ın Zübeyr, Talha ve Mikdâd tarafından bir mektupla halifeye gönderilmesi tuhaf bir durumdur. Zira istedikleri zaman birebir ve doğrudan Hz. Osman ile görüşüp konuşabilen bu sahabilerin Ammâr'ı aracı olarak halifeye mektupla göndermeleri yersiz ve gereksizdir. Ayrıca Ammâr'ın dövüldüğünü belirten rivayetlerin hiçbirinde bu şahısların tepkisinden bahsedilmemektedir. Oysa söz konusu rivayete göre bu şahıslar halifeyi tehdit edecek ve yanlış icraatlarına son vermediği takdirde kendisiyle mücadele edebilecek güce sahip bulunmaktadırlar. Bu durumda onların, Ammâr'ın dayak yemesine seyirci kalmayıp mani olmaları, mani olmasalar bile en azından tepki göstermeleri gerekirdi.⁴⁶ Kaldı ki Hz. Osman'ın mektubu getireni cezalandırıp gönderenlere sessiz kalması ilginçtir. Nitekim ilgili rivayette Hz. Osman'ın mektubu gönderenleri cezalandırıldığına dair herhangi bir kayda rastlayamıyoruz. Belki de bu tuhaf durumu izale etmek için müellifi meçhûl *el-İmâme ve's-Siyâse* isimli eserde geçen benzer bir rivayette bazı ilave bilgiler kurgulanmıştır. Buna göre Hz. Osman Ammâr'a mektubu kendisinin mi yazdığını sormuş, Ammâr "Evet" cevabını vermiştir. Hz. Osman, mektupta başkalarının katkısı olup olmadığını sorunca Ammâr, kendisiyle birlikte bir grubun da bulunduğunu ancak korkudan halifenin huzuruna çıkmaya cesaret edemeyip dağılıp gittiklerini ifade etmiştir. Hz. Osman onların kimler olduğunu sorunca da Ammâr isimlerini vermemiştir...⁴⁷ Görüldüğü üzere Belâzürî'nin naklettiği rivayette adı geçen şahısların halifeyi tehdit ettikleri, bu rivayette ise korkudan halifenin huzuruna çıkmaya cesaret edemedikleri gibi bir tenakuz ortaya çıkmaktadır. Kaldı ki halife isteseydi mektubu gönderenlerin kimliklerini pekâlâ tespit eder ve Ammâr'a verdiği cezanın bir benzerini onlara da uygulayabilirdi.

Dördüncü rivayetin hem râvîleri adil ve güvenilir, hem de muhtevası problemli olmadığı için daha sağlam ve itimada şayan görünmektedir. Bu rivayet, yaşanan hadiseye nazaran maktû' da değildir. Çünkü hadise Hz. Osman döneminde yaşanmıştır ve âhiru's-sened/ana râvî Cüheym el-Fihri, Hz. Osman dönemini idrak etmiştir.⁴⁸ Söz konusu rivayetin isnâdı şu şekildedir: حدثني روح بن عبد المؤمن المقرئ وأحمد بن إبراهيم الدورقي قالوا: حدثنا بهز بن أسد حدثنا حُصَيْن بن نَمِير عن جُهَيْم الفَهْرِي Rivayetin sened ağı aşağıdaki şekilde gösterilebilir:

⁴⁶ Halil İbrahim Hançabay, *Halifeliği Döneminde Hz. Osman'la Hz. Ali Dışındaki Şura Üyeleri Arasındaki İlişkiler* (Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi, 2009), 73; Özdemir, "İslâm Tarihi'nde İlk İthilâfların Odağında Bir İsim: Ammâr b. Yâsir", 317.

⁴⁷ Ebû Muhammed Abdullâh b. Müslim b. Kuteybe ed-Dineverî (?), *el-İmâme ve's-Siyâse*, thk. Ali Şirî (Beyrut: 1990), 1: 51.

⁴⁸ Belâzürî, *Ensâbü'l-eshrâf*, 6: 165; Ebû Hâtim Muhammed b. Hibbân, *es-Sikât*, thk. Şerefuddin Ahmed (b.y.: Dârülfikr, 1975), 4: 119.

Rivayetin râvîleri ayrı ayrı ele alınıp incelendiğinde cerh ve ta'dil âlimlerinin bu râvîler hakkındaki kanaatlerinin müspet olduğu ve bunların tamamını adil ve güvenilir kimseler olarak niteledikleri görülmektedir.⁴⁹ Dolayısıyla bu rivayet diğerlerine nazaran tercihe şayan olup muteberdir. Buna göre Ammâr'ı hırpalayan Hz. Osman değil onun elçisidir ve bunu halifeden izinsiz yapmıştır. Hz. Osman ise, bu durumdan oldukça rahatsız olmuş, Ammâr'ın gelip kısas isteyebileceğini belirtmiş ve şunları söylemiştir: “Vallahi, ben ona (elçiye) emir vermedim ve ona (Ammâr'a) vurmasını da hoş karşılamadım. Ben buradayım. Ammâr isterse gelsin, benden kısas istesin”.⁵⁰ Öyle anlaşılıyor ki Ammâr'ın dövülmesi ile ilgili hadise, bu rivayette zikredilenlerden ibarettir.

Beşinci rivayete gelince Belâzürî, bu rivayetin de senedini vermeksizin وقد روي أيضاً/yine rivayet edildi ki, diye söze başlar ve rivayetin zayıf olduğunu îmâ eder. Ayrıca bu rivayete göre Hz. Ali Hz. Osman'a giderek, “Ey Osman! Allah'tan kork! Müslümanlardan salih bir kişiyi sürdür, helâk oldu. Şimdi ise, onun benzerini sürmek istiyorsun” diyerek Ammâr'ın sürgün edilmesine mani olmak istemiş ve “Müslümanlardan salih bir kişiyi sürdür” ifadesiyle Ebû Zer el-Ğifârî'yi kastetmiştir. Yani bu rivayete göre Hz. Ali, Hz. Osman'ın daha önce Ebû Zer'i sürgün ettiğini îmâ etmiştir. Oysa Hz. Osman'ın Ebû Zer'i sürgün ettiğine dair rivayetler sabit değildir. Zira Ebû Zer'in, servet biriktiren kişileri eleştirilerinden dolayı Hz. Osman'a şikâyet edildiği ve yaşanan bazı hadiseler sebebiyle Rebeze köyüne gittiği tarihçiler tarafından ihtilafsız bir şekilde kabul edilmekle birlikte Rebeze'ye kendi

⁴⁹ Bu râvîlerin tamamını adil ve güvenilir olduğuna dair ayrı ayrı bk. Ebu'l-Hasen Ahmed b. Abdillâh b. Sâlih el-İclî, *Ma'rifetü's-Şikâat*, thk. Abdülalim Abdulazîm el-Bestevî (Medine: Mektebetüddâr, 1405/1985), 1: 255, 307; İbn Ebi Hâtîm, *Kitâbü'l-Cerh ve't-ta'dil*, 2: 39, 431, 3: 499; İbn Hibbân, *es-Şikâat*, 4: 119; Ahmed b. Hacer el-Askalânî, *Takrîbü't-tehziib*, thk. Muhammed Avvâme (Haleb: 1991), 77, 128, 211.

⁵⁰ Muhibbüddîn et-Taberî, *er-Riyâdu'n-nađire*, 3: 84. Benzer ifadeler için bk. Belâzürî, *Ensâbü'l-eşraf*, 6: 165.

isteği ile mi gittiği yoksa halife tarafından sürgün olarak mı gönderildiği hususu tartışma konusudur. Ebû Zer'in kendi tercihi ile Rebeze'ye gittiğini anlatan rivayetler,⁵¹ sürgün edildiğine dair nakledilen rivayetlere⁵² nispetle daha sahih kabul edilmektedir. Hatta Ebû Zer'in sürgüne gönderildiğine dair iddiaların tamamen batıl olduğunu savunan âlimler bulunmaktadır. Nitekim Bâkîllânî, Ebû Zer'in sürgün edilmesini batıl olarak değerlendirmekte ve Hz. Osman'ın onu muhayyer bıraktığında kendi tercihi ile Rebeze'ye gittiğini kaydetmektedir.⁵³ Muasır araştırmacılar Emhazûn ise Ebû Zer'in Rebeze'ye gitmesi ile ilgili rivayetler içerisinde en güvenilir ve en sahih olanının Buhârî'nin "Sahîh"inde yer aldığını belirtmektedir.⁵⁴ Söz konusu rivayette ise Ebû Zer, Rebeze'ye kendi tercihiyle gittiğini bizzat kendisi beyan etmektedir.⁵⁵ İslâm tarihi kaynaklarında Buhârî'nin rivayetini destekleyen daha başka rivayetler de bulunmaktadır.⁵⁶ Binaenaleyh Hz. Osman'ın, Ebû Zer sebebiyle Ammâr'ı Medine'den sürgün etmek için emir verdiğine ancak daha sonra bundan vazgeçtiğine dair Belâzürî'de yer alan bu rivayet de problemlili olup tenkid ve tartışmaya açıktır.

Bunun içindir ki İbnü'l-Arabî, Ammâr b. Yâsir'in dövülmesi ile ilgili rivayetlerin tamamının sened ve metin açısından batıl olduğunu dolayısıyla bu tür iddiaların yalan ve iftiradan ibaret olduğunu ifade etmiştir. İbnü'l-Arabî söz konusu rivayetleri metin açısından da tenkide tabi tutmuştur. Ona göre şayet Ammâr b. Yâsir, Hz. Osman tarafından karnı yarıp bağırsakları dışarı çıkacak kadar dövülecek olsaydı vefat ederdi.⁵⁷

Metin ve muhteva açısından bakıldığında söz konusu rivayetlerin, Ammâr'a verilen cezanın sebebi hakkında da birbirlerine muhalif oldukları görülmektedir. İlk rivayete göre Ammâr'ın dövülme sebebi Hz. Osman'ın, beytülmâlden kendi yakınlarına maddi yardımlarda bulunmasına Ammâr'ın karşı çıkması, ikinci rivayete göre Ammâr'ın, Abdullah b. Mes'ûd'un vefatını halifeye haber vermeksizin cenaze namazını kıldırıp defnetmesi, üçüncü rivayete göre ise bir gurup sahabenin Hz. Osman'a hitaben onun yanlış icraatlarını sayıp döken, onu Allah'tan korkmaya davet eden ve bu duruma son vermediği takdirde kendisiyle mücadele edeceklerini bildiren bir mektup yazmaları ve bu mektubu Ammâr aracılığıyla Hz. Osman'a göndermeleridir. Görüldüğü üzere Ammâr'a atılan dayanın sebebi

⁵¹ İbn Sa'd, *Kitâbü'l-Tabakâti'l-kebir*, 4: 213; Buhârî, "Zekât", 4 (1406); İbn Asâkir, Ebû'l-Kâsım Ali b. el-Hasen, *Târîhu Medînet-i Dimaşk*, thk. Muhibbüddin Ebî Saïd-Ömer b. Garâme el-'Umerî (Beyrut: Dârülfikr, 1979-1998), 66: 197; İbnü'l-Esir, *el-Kâmil fi't-târîh*, 3: 10; İbn Hacer, *Fethü'l-Bârî*, 3: 274.

⁵² Belâzürî, *Ensâbü'l-eşraf*, 6: 167, 169; İbn Sa'd, *Kitâbü'l-Tabakâti'l-kebir*, 4: 221.

⁵³ Bâkîllânî, *Temhîdü'l-evâil ve telhîsu'd-delâil*, 1: 534.

⁵⁴ Muhammed Emhazûn, *Tahkîku mevâkıfi's-şahâbe fi'l-fitne*, 2. Baskı (Kahire: Dârüsselâm, 1428/2007), 330.

⁵⁵ Buhârî, "Zekât", 4 (1406).

⁵⁶ İbn Sa'd, *Kitâbü'l-Tabakâti'l-kebir*, 4: 213; Taberî, *Târîh*, 4: 284-285; Muhibbüddin et-Taberî, *er-Riyâdu'n-nağire*, 3: 82; İbnü'l-Esir, *el-Kâmil fi't-târîh*, 3: 10.

⁵⁷ İbnü'l-Arabî, *el-Avâşım mine'l-şavâşım*, 77-78.

hakkında sözkonusu rivayetler arasında ihtilaf vardır. Aynı hadisenin birbirinden tamamen farklı ve birbirine müşabih olmayan sebeplere bağlanmış olması, Ammâr b. Yâsir'in Hz. Osman tarafından dövüldüğünü ileri süren rivayetlerin uydurma olduğu ihtimalini iyice güçlendirmektedir. Bunun içindir ki Ömer Rıza Doğrul (ö. 1893-1952), nakledilen bu rivayetlerin ihtilafı, râvilerinin ise itimada şayan kimseler olmadığını ifade etmiş ve konu ile ilgili olarak şöyle bir değerlendirmede bulunmuştur: “Şayan-ı hayret olan nokta, münferit ve tek bir hadiseye ait olan sebepler, birbirinden büsbütün ayrı ve birbirine o kadar benzemiyor ki aralarında münasebet bulmak imkânsızdır. Ammâr'ın bu sebeplerden her biri için, ayrı ayrı dayak yediği rivayet edilmediğine göre Hz. Osman'ın muhaliflerinin nokta-i nazarından da, onun ancak bir kere dayak yediğini kabul etmek icab ediyor. Çünkü muhalifler arasındaki ihtilaf, dayağın kaç kere atıldığı üzerinde değil, yalnız dayağın sebebi üzerindedir. Bu rivâyetleri ya doğru telakki etmek, yahut doğru olmadığını söylemek icap ediyor. Buna hüküm vermek için râvileri nazar-ı itibara almak, bunların itimada değer kimseler olup olmadıklarını ortaya koymak gerekiyor. Râviler ise hiçbir vechile itimada şayan değildirler. İçlerinde bütün hadisçiler nazarında yalancı olmakla tanınmış olanlar vardır...”⁵⁸

Hülasa, Hz. Osman'ın Ammâr'ı dövdiğüne dair rivayetleri ihtiyatla karşılamak gerekir. Zira bu rivayetler muhteva itibariyle birbirleriyle uyuşmadığı gibi sened itibariyle de mevsuk/güvenilir değillerdir. Kaldı ki, Hz. Osman ile Ammâr arasında karşılıklı güven ve dostluk ilişkilerinin bulunduğu ve bu iki sahabinin birbirinden hoşnud olduklarına dair rivayetler de bulunmaktadır. Nitekim Taberî'nin bildirdiğine göre Hz. Osman, h. 35'te şehadetinden önce bazı vilayetlerdeki huzursuzluğun sebeplerini araştırmak maksadıyla müfettişler görevlendirmiştir. Görevlendirdiği müfettişleri güvendiği zevattan seçmiş Ammâr b. Yâsir de bunlar arasında yer almıştır. Tahkikat yapmak üzere Muhammed b. Mesleme Küfe'ye; Üsâme b. Zeyd Basra'ya; Abdullah b. Ömer Şam'a ve Ammâr b. Yâsir de Mısır'a gönderilmiştir.⁵⁹ Bunlar tarafsız, mutedil, herkesin kendilerine güvenip saygı duyduğu, hiçbir suistimale iştirak etmemiş, hiçbir töhmetle itham edilmiş kimselerdi. Bir müellifin de belirttiği gibi⁶⁰ şayet Ammâr, Hz. Osman aleyhtarı olmakla tanınmış olsaydı veya aralarında herhangi bir güven sorunu, husumet ve düşmanlık bulunsaydı, onun bilhassa o zamanki karışıklıkların en mühim merkezi olan Mısır'a tahkikat memuru olarak gönderilmesi, kendisine böyle mühim bir görevin verilmesi tasavvur edilemezdi.

⁵⁸ Ömer Rıza Doğrul, *Büyük İslâm Tarihi Asr-ı Saadet*, sad. Osman Zeki Mollamehmedoğlu (İstanbul: 1978), 5: 307.

⁵⁹ Taberî, *Târîh*, 4: 341 (1: 2943); İbnü'l-Esir, *el-Kâmil fi't-târîh*, 3: 47.

⁶⁰ Doğrul, *Asr-ı Saadet*, 5: 308-309.

Ayrıca Belâzürî'nin *Fütûhu'l-büldân* isimli eserinde naklettiği bir rivayete göre⁶¹ Hz. Osman, Sevâd bölgesindeki savâfi⁶² arazileri ve köyleri Abdullah b. Mes'ûd, Ammâr b. Yâsir, Sa'd b. Mâlik ve Habbâb b. Eret gibi şahıslara iktâ etmiştir.⁶³ Beytül mâle ait arazilerin adı geçen şahıslarla birlikte Ammâr b. Yâsir'e tahsis edilmesi de, Hz. Osman'ın Ammâr b. Yâsir'den hoşnut olduğunu, ona soğuk davranmadığını ve onu diğer sahabilerden farklı muameleye tabi tutmadığını göstermesi bakımından önem arz etmektedir.

Yine sahih kabul edilen bir rivayette Ammâr b. Yâsir'in, Hz. Osman'a şehadeti esnasında yardımcı olmaya çalıştığı ve kendisine su ulaştırmak isteyenlere mani olan isyancıları ikaz ettiği anlatılmaktadır. Ebü'z-Zinâd'ın⁶⁴ Ebû Hureyre'den rivayet ettiğine göre Hz. Osman isyancılar tarafından muhasara altına alınıp da sudan mahrum bırakılınca Ammâr b. Yâsir bu durumu tuhaf karşılamış ve isyancılara, "Sübhânallâh! Osman Rûme kuyusunu satın almış (Müslümanların istifadesine sunarak Medine'nin su sıkıntısını gidermiş), siz ise onun suyunu ona vermiyorsunuz. Suyun ulaştırılmasını engellemeyin" diyerek uyarıda bulunmuş ve daha sonra Hz. Ali'nin yanına gelerek ondan Hz. Osman'a su ulaştırmasını istemiştir. Bu hadise ise, Ammâr b. Yâsir'in Hz. Osman'a karşı düşmanca duygulara sahip olmadığına, bilakis Hz. Osman'dan razı olduğuna delil teşkil etmektedir.⁶⁵

⁶¹ Bu rivayetin sened zinciri şöyledir: Hüseyin b. el-Esved, Amr en-Nâkîd, Muhammed b. Fudayl, A'meş, İbrahim b. Muhâcir, Mûsâ b. Talha. Bu rivayet, yaşanan hadiseye nazaran maktû değildir. Çünkü hadise Hz. Osman döneminde yaşanmıştır ve âhiru's-sened/ana râvî Mûsâ b. Talha (ö. 103), Talha b. Ubeydillah'ın oğlu olup tabiiendir. Hz. Peygamber döneminde dünyaya geldiği de söylenir. Dolayısıyla Hz. Osman dönemini idrak etmiştir. Bk. İbn Hacer, *Takribü't-tehziib*, 551. Adı geçen rivayetin râvileri umumiyetle adil ve güvenilir kimseler olarak nitelendirilmektedir. Bk. Ebû Zekeriyya Yahya b. Ma'in, *Târîh*, Dârimî rivayeti, thk. Ahmed Muhammed Nurseyf (Dimaşk: Dârü'l-Me'mûn li't-türâs, 1400), 157; İclî, *Ma'rifetü's-sikât*, 1: 207, 432, 3: 304; İbn Ebî Âsım, Ebû Bekir Ahmed b. Amr eş-Şeybânî, *Kitâbü'l-Sünne* (Beyrut: 1980), 212; İbn Ebî Hâtim, *Kitâbü'l-Cerh ve't-ta'dîl*, 4: 146-47, 6: 262; Ebû Abdillâh Şemsüddin Muhammed b. Ahmed b. Osmân ez-Zehabî, *Mizânü'l-i'tidâl fi nakdi'r-ricâl*, thk. Ali Muhammed el-Bicâvî (Beyrut: Dârü'lmeârif, ts.), 4: 595; a. mlf., *Siyerü a'lâmi'n-nübelâ*, 9: 173-174; İbn Hacer, *Takribü't-tehziib*, 94, 254, 426, 502, 551. Rivayetin râvilerinden Hüseyin b. el-Esved ve İbrahim b. Muhâcir, zapt yönünden kusurlu bulunsa da her ikisi de cerh ve tadil âlimleri tarafından diğer râviler gibi adil kabul edilmektedir. Bk. İclî, *Ma'rifetü's-sikât*, 1: 207; İbn Ebî Âsım, *Kitâbü'l-Sünne*, 212; İbn Hacer, *Takribü't-tehziib*, 94. Söz konusu rivayetin râvilerinden A'meş ile Muhammed b. Fudayl'e Şiilik isnadında bulunanlar olmuşsa da umumiyetle sika râviler içerisinde zikredilmişlerdir. A'meş'in sika bir râvî olduğuna dair bk. İclî, *Ma'rifetü's-sikât*, 1: 432; İbn Ebî Hâtim, *Kitâbü'l-Cerh ve't-ta'dîl*, 4: 146-47; İbn Hacer, *Takribü't-tehziib*, 254. İclî onda Şiilik olduğunu belirtmiştir. Bk. İclî, *Ma'rifetü's-sikât*, 1: 434. Muhammed b. Fudayl de (ö. 195) Yahyâ b. Ma'in tarafından sika olarak nitelendirilmiştir. Bk. Yahyâ b. Ma'in, *Târîh*, 157. Zehebî Muhammed b. Fudayl'in de Şii olduğunu belirtmiştir. Bk. Zehebî, *Mizânü'l-i'tidâl*, 4: 595. Ancak Zehebî, onun Şeyheyn'e yani Hz. Ebû Bekir ile Hz. Ömer'e ta'zim gösteren bir zat olduğunu özellikle belirtmiştir. Bk. Zehebî, *Siyerü a'lâmi'n-nübelâ*, 9: 174.

⁶² Savâfi: Sâfiye kelimesinin çoğulu olan Savâfi, terim olarak ganimetten beytül mâle ayrılan ve tasarruf hakkı devlet başkanına ait olan sahihsiz topraklar anlamındadır. Bk. Mustafa Demirci, "Şavâfi" *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2009), 36: 184- 185.

⁶³ Ebû'l-Abbâs Ahmed b. Yahya el-Belâzürî, *Fütûhu'l-büldân*, thk. Abdullah Enis et-Tübbâ' - Ömer Enis et-Tübbâ' (Beyrut: Müessesetü'l-Me'ârif, 1407/1987), 2: 381.

⁶⁴ Asıl adı Abdullah b. Zekvân olup sika ve fakih biridir. Bk. İbn Hacer, *Takribü't-tehziib*, 302.

⁶⁵ Muhibbüddin et-Taberî, *er-Riyâdu'n-nađire*, 3: 84.

Hilafet intihabında bidayetten beri Hz. Ali'yi desteklemesine ve Hz. Osman'ın bazı uygulamalarını eleştirmesine rağmen muhasara esnasında asilere karşı tepki gösterip Hz. Osman'a destek vermesinden dolayı Ammâr, bazı müsteşrikler tarafından iki yüzlü bir siyaset kullanmakla itham edilmiştir.⁶⁶ Oysa Hz. Ammâr'ın Hz. Ali taraftarı olması ve Hz. Osman'ın bazı uygulamalarını eleştirmesi, Hz. Osman'a karşı kin beslemesini gerektirmez. Hz. Osman'ın bazı icraatlarına muhalefet etmesine rağmen kendisine su ulaştırılması için gayret göstermesi, Hz. Ammâr'ın Hz. Osman'a değil, yanlış gördüğü birtakım uygulamalara karşı olduğunu göstermektedir. Nitekim Hz. Ammâr'ın, bu muhasarada halifeye muhalif olanların yanlışlıklarını da tasvip etmediğini ve haktan yana bir tavır sergilediğini görmekteyiz. Bu sebeple Hz. Ammâr'ın bu tavrını, iki yüzlülükle değil, adalet ve hakkaniyetle açıklamak gerekmektedir.

Kronoloji dikkate alındığında Hz. Osman ile Ammâr arasında karşılıklı güven ve dostluk ilişkilerinin bulunduğu ve bu iki sahabinin birbirinden hoşnud olduklarına delil teşkil eden rivayetlerde anlatılan hadiselerin, Hz. Osman'ın Ammâr'ı cezalandırdığından bahseden dört ayrı rivayette anlatılan hadiselerden daha sonra geliştiği anlaşılmaktadır. Zira bu hadiselerden ilki hariç diğer üçünün tarihini tespit etmek mümkündür. Nitekim ikinci rivayette, Hz. Osman'ın, Abdullah b. Mes'ûd'un ölümünü kendisinden sakladığı için Ammâr'ı cezalandırdığı anlatılmaktadır. Abdullah b. Mes'ûd 32/652'de vefat etmiştir.⁶⁷ Üçüncü rivayette, Mikdâd b. Amr'ın da aralarında bulunduğu bir grup sahabenin, Hz. Osman'a hitaben bir mektup yazdıkları ifade edilmektedir. Mikdâd b. Amr ise 33/653 yılında vefat etmiştir.⁶⁸ Ammâr'ın Hz. Osman tarafından sürgün edilmek istendiğine dair diğer rivayette ise hadise, Ebû Zer'in vefatı bağlamında anlatılmaktadır. Ebû Zer'in vefat tarihi ise yukarıda da belirtildiği üzere 32/653 yılının Zilhicce ayıdır. Buna göre Hz. Osman'ın Ammâr'ı cezalandırdığından bahseden dört ayrı rivayette anlatılan hadiselerin 32-33/652-653 yıllarında veya daha önce gerçekleşmiş olması kuvvetle muhtemeldir.

Buna mukabil Hz. Ammâr'ın Hz. Osman tarafından Mısır'a tahkikat memuru olarak gönderilmesi, 35/655 yılına; Hz. Osman'ın isyancılar tarafından muhasara altına alınıp sudan mahrum bırakılması üzerine Hz. Ammâr'ın isyancıları ikaz etmesi ve su ulaştırma hususunda halifeye yardımcı olmaya çalışması ise 35/656 yılına tekabül etmektedir. Zira Hz. Osman 18 Zilhicce 35/656 tarihinde şehit edilmiştir.⁶⁹ Bu tarihî veriler de, Hz. Ammâr'ın Hz. Osman tarafından dövüldü-

⁶⁶ Reckendorf, "Ammâr", 1: 410.

⁶⁷ İsmail Cerrahoğlu, "Abdullah b. Mes'ûd", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1988), 1: 114.

⁶⁸ Mustafa Ertürk, "Mikdâd b. Amr", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2005), 30: 49-50.

⁶⁹ İsmail Yiğit, "Osman", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2007), 33: 441.

ğüne veya sürgün edilmek istendiğine dair rivayetlerin sabit olmadığına dair gerekçeleri teyid eder niteliktedir.

Bu arada Ammâr'ın dövülmesiyle alakalı rivayetlere yer veren en eski müverrih Belâzürî'nin, Abbâsilere rağbet ettiğini, Emevîlere karşı ise mesafeli olduğunu hatırlatmakta fayda mülâhaza ediyoruz. Onun özellikle *Fütûhu'l-büldân* isimli eserinden Abbâsilere meylettiği açıkça anlaşılmaktadır. Mesela eserin birçok sayfasında Abbâsî halifelerinden bahsederken onları “halife” veya “emîrül-mü'minîn” diye anmakta ve onlara rahmet okumaktadır. Fakat Emevî halifelerinden bahsederken Ömer b. Abdilaziz hariç onların sadece isimlerini vermekle yetinmekte ve onlara rahmet okumamaktadır. Yine Abbâsî devleti için “ed-Devletü'l-Mübâreke” tabirini kullanan Belâzürî, aynı tabiri Emevî devleti için kullanmamaktadır. Belâzürî'nin Emevîlere karşı sergilediği bu tavır, özellikle Ümeyyeoğulları ile ilgili naklettiği rivayetlere karşı daha temkinli olmayı ve ihtiyatlı davranmayı gerektirmektedir.

SONUÇ

Belâzürî, Ammâr b. Yâsir'in Hz. Osman tarafından dövüldüğüne, sürgün edilmek istendiğine ve Hz. Osman'ın elçisi tarafından itilip kakıldığına dair beş ayrı rivayete yer vermektedir. Bu rivayetlerden birincisi Şii Ebû Mihnef'ten nakledilmiştir. Ancak bu rivayetteki asıl problem Şii kaynaklı olmasından daha ziyade râvînin sika/güvenilir olmamasından ve rivayetin metin açısından problemlili olup tenkide açık olmasından kaynaklanmaktadır. Diğer rivayetlerden üçünde ise sened verilmeyip “denildi ki” veya “denilir ki” yahut “rivayet edildi ki” diye temrîz şîgalarıyla söze başlanmış, anlatılanlar meçhûl fiillerle kayda geçirilmiştir. Üstelik bu rivayetler muhteva açısından sahih rivayetlere aykırı olduğu gibi Ammâr'a verilen cezanın sebebi hususunda birbirleriyle de uyuşmamaktadırlar. Bu sebeple Ammâr'ın Hz. Osman tarafından dövüldüğüne veya sürgün edilmek istendiğine dair rivayetler sabit değildir. Konu ile ilgili rivayetlerden sadece birinin râvileri âdil ve sika olup bu rivayet, sağlam ve itimada şayan görünmektedir. Bu rivayete göre Ammâr'ı hırpalayan Hz. Osman değil, onun elçisidir. Ammâr halife ile görüşme hususunda ısrar edince Hz. Osman'ın elçisi halifeden emir almaksızın Ammâr'ı itip kakmıştır. Hadise bundan ibarettir. Ayrıca bu iki sahâbi arasında herhangi bir husumet ve düşmanlığın bulunmadığına, bilakis her ikisinin birbirinden hoşnud ve razı olduklarına dair sahih rivayetler de bulunmaktadır. Dolayısıyla Hz. Osman'ın Ammâr'ı dövüldüğüne dair haberlerin, Hz. Osman'a karşı düşmanlığı beslemek için Hz. Osman'a muhalif olanlar tarafından sonradan ortaya atıldığı, uydurulduğu veya en azından çarpıtıldığı düşünülebilir.

Netice itibariyle Ammâr b. Yâsir'in Hz. Osman tarafından dövüldüğüne veya sürgün edilmek istendiğine dair rivayetler bir bütün olarak ele alınıp tenkide ve

kritiğe tabi tutulduğunda bunların sened ve metin açısından problemlili olup kaynaklık değerine sahip olmadıkları anlaşılmaktadır. Zira söz konusu rivayetlerin râvileri itimada şayan olmadığı gibi bu rivayetler muhteva itibariyle de birbirleriyle uyuşmamaktadır.

KAYNAKÇA

- Altun, İsmail. *Hz. Ömer, Hz. Osman ve Hz. Ali ile Münasebetleri Ekseninde Hz. Ebû Bekir*. Erzurum: Mega Ofset Matbacılık, 2013.
- Âmidî, Ebü'l-Hasen (Ebü'l-Kâsım) Seyfüddîn Alî b. Muhammed b. Sâlim es-Salebî. *Ebkârü'l-efkâr fi uşûli'd-dîn*. Thk. Ahmed Muhammed Mehdi. 3. Baskı. Kahire: Darü'l-kütüb ve'l-vesâiku'l-kavmiyye, 2004.
- Aydınlı, Abdullah. "Ebû Zer el-Gıfârî", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 10: 266-269. İstanbul: TDV Yayınları, 1994.
- Aydınlı, Abdullah. *Hadis Istılahları Sözlüğü*. 9. Baskı. İstanbul: M. Ü. İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, 2016.
- Bâkılânî, Ebû Bekir Muhammed. *Temhîdü'l-evâil ve telhîşu'd-delâil*. Thk. İmâduddin Ahmed Haydar. Beyrut: Müessesetu'l-kütübî's-sekafîyye, 1987.
- Başaran, Selman. "Ebû Miḥnef". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 10: 188-189. İstanbul: TDV Yayınları, 1994.
- Belâzürî, Ebü'l-Abbâs Ahmed b. Yahya. *Ensâbü'l-eşraf*. Thk. Süheyl Zekkâr - Riyâd Ziriklî - Muhammed Hamîdullah. Beyrut: Dârülfikr, 1417/1996.
- Belâzürî, Ebü'l-Abbâs Ahmed b. Yahya. *Fütûhu'l-büldân*. Thk. Abdullah Enis et-Tübbâ' - Ömer Enis et-Tübbâ'. Beyrut: Müessesetu'l-Me'ârif, 1407/1987.
- Buhârî, Muhammed b. İsmâîl. *el-Câmi'u's-şâhih*. Thk. Muhammed Züheyr b. Nâsır. İstanbul: Dârü tavkî'in-necât, 1422/2001.
- Ca'berî, Burhânüddîn Ebû İshâk İbrâhîm b. Ömer b. İbrâhîm b. Halîl. *Rüsümü't-tahdiş fi 'ulûmi'l-hadiş*. Thk. İbrahim b. Şerif. Beyrut: Dârü İbn Hazm, 1421/2000.
- Cerrahoğlu, İsmail. "Abdullah b. Mes'ûd", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 1: 114-117. İstanbul: TDV Yayınları, 1988.
- Dârekutnî, Ebü'l-Hasen Alî b. Ömer b. Ahmed. *Kitâbü'd-Du'afâ' ve'l-metrûkîn*. Thk. Subhî el-Bedrî es-Sâmerrâî. Beyrut: 1986.
- Demirci, Mustafa. "Şavâfi". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 36: 184-185. İstanbul: TDV Yayınları, 2009.
- Ömer Rıza Doğrul. *Büyük İslâm Tarihi Asr-ı Saadet*. Sad. Osman Zeki Mollamehmedoğlu. İstanbul: 1978.
- Ebû Dâvûd, Süleyman b. el-Eş'as es-Sicistanî. *Sünen*. Kahire: 1988.

- Ebû Ya'lâ, Muhammed b. el-Hüseyn el-Ferrâ. *el-Ahkâmü's-sülâtaniyye*. Thk. Muhammed Hâmid el-Fıkî, Beyrut: Dârü'l-kütübi'l-ilmîyye, 2000.
- Efendioğlu, Mehmet. "Maktû". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 37: 458. Ankara: TDV Yayınları, 2003.
- Emhazûn, Muhammed. *Tahkîku mevâkıfi's-şahâbe fi'l-fitne*. 2. Baskı. Kahire: Dârüsselâm, 1428/2007.
- Ezherî, Ebû Mansûr Muhammed b. Ahmed. *Tehzîbü'l-lüga*. Thk. Abdüsselâm Muhammed Hârûn, Muhammed Ali en-Neccâr, M. Abdülmün'im el-Hafâcî ve M. Ebû'l-Fazl İbrahim. Kahire: 1964-1967, 1979.
- Fârâbî, Ebû İbrahim İshak b. İbrahim. *Divânü'l-edeb*. Thk. Ahmed Muhtar Ömer. Kahire: 1974-1979.
- Fayda, Mustafa. "Ammâr b. Yâsir". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 3: 75-76. İstanbul: TDV Yayınları, 1991.
- Fayda, Mustafa. "Fey", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 12: 513. İstanbul: TDV Yayınları, 1995.
- Fayda, Mustafa. "Vâkîdî", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 42: 471-475. İstanbul: TDV Yayınları, 2012.
- Hançabay, Halil İbrahim. *Halifeliği Döneminde Hz. Osman'la Hz. Ali Dışındaki Şûra Üyeleri Arasındaki İlişkiler*. Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi, 2009.
- Hatûb el-Bağdadi, Ebû Bekir Ahmed b. Ali b. Sâbit. *Târîhu Medîneti's-Selâm*. Beyrut: 2001.
- Hizmetli, Sabri. *İslâm Tarihçiliği Üzerine*. Ankara: 1991.
- İbn Adî, Ebû Ahmed Abdullah. *el-Kâmil fi du'afâi'r-ricâl*. 3. Baskı. Beyrut: Dârülfıkr, 1988.
- İbn Asâkir, Ebû'l-Kâsım Ali b. el-Hasen. *Târîhu Medînet-i Dımaşk*. Thk. Muhıbbüddin Ebî Saîd-Ömer b. Garâme el-'Umerî. Beyrut: Dârülfıkr, 1979-1998.
- İbn A'sem, Ebû Muhammed Ahmed el-Kûfi el-Ahbârî. *Kitâbü'l-Fütûh*. Thk. Ali Şîrî, 1. Baskı. Beyrut Dârü'l-advâ', 1411.
- İbn Ebî Âsım, Ebû Bekir Ahmed b. Amr eş-Şeybânî. *Kitâbü's-Sünne*. Beyrut: 1980.
- İbn Ebî Hâtım, Ebû Muhammed Abdurrahmân. *Kitâbü'l-Cerh ve't-ta'dîl*. 1. Baskı. Beyrut: Dârü'l-kütübi'l-ilmîyye, 1952.
- İbn Hacer, Ahmed el-Askalânî. *Fethü'l-Bârî bi şerhi Şahîhi'l-Buhârî*. Beyrut: Dârülmeârif, 1379.
- İbn Hacer, Ahmed el-Askalânî. *el-Kâfi's-şâfi fi tahrîci ahâdisi'l-Keşşâf*. b.y.y. ts.

- İbn Hacer, Ahmed el-Askalânî. *Takrîbü't-tehziib*. Thk. Muhammed Avvâme. Haleb: 1991.
- İbn Hibbân, Ebû Hâtim Muhammed. *es-Sikât*, Thk. Şerefuddîn Ahmed. b.y.: Dârülfikr, 1975.
- İbn Hibbân, Ebû Hâtim Muhammed. *es-Sîretü'n-nebeviyye ve aḥbâru'l-ḥulefâ*. Thk. Sa'd Kerim. b.y.: ts.
- İbn Kuteybe, Ebû Muhammed Abdullah b. Müslim ed-Dîneverî. *el-İmâme ve's-siyâse*. Thk. Ali Şîrî. Beyrut: 1990.
- İbn Manzûr, Ebü'l-Fazl Cemâlüddîn Muhammed b. Mükerrrem. *Muḥtaşaru Târîḥ-i Dimaşk*. Dimaşk: Dârülfikr, 1984-1988.
- İbn Sa'd, Ebû Abdillâh Muhammed. *Kitâbü't-Ṭabaḳâti'l-kebir*. Thk. Ali Muhammed Ömer. Kahire: Mektebetü'l-Hancî, 2001.
- İbn Teymiyye, Takıyyüddîn Ahmed b. Abdilhalîm. *Minhâcü's-sünneti'n-nebeviyye fî nakḍi kelâmi's-Şî'a ve'l-Kaderiyye*. Thk. Muhammed Reşâd Sâlim. Kahire: Mektebetü İbn Teymiyye, 1989.
- İbnü'l-Arabî, Ebû Bekr Muhammed b. Abdillâh. *el-'Avâşım mine'l-kavâşım*. Thk. Mahmud Mehdî el-İstanbûlî-Muhibbüddin el-Hatîb. 6. Baskı. Kahire: Metebetü's-Sünne, 1412.
- İbnü'l-Cevzî, Ebu'l-Ferec Abdu'r-Rahmân b. Ali b. Muhammed. *Kitâbu'd-Ḍu'afâ' ve'l-metrûkîn*. Thk. Ebu'l-Fida Abdullah. Beyrut: Dârü'l-kütübi'l-'ilmiyye, 1406/1986.
- İbnü'l-Esîr, Ebü'l-Hasen İzzüddîn Ali b. Muhammed. *el-Kâmil fi't-târîḥ*. Thk. Ebu'l-Fida Abdullah. Beyrut: Dârü'l-kütübi'l-'ilmiyye, 1987.
- İclî, Ebu'l-Hasen Ahmed b. Abdillâh b. Sâlih. *Ma'rifetü's-sikât*. Thk. Abdulalîm Abdulazîm el-Bestevî. Medine: Mektebetüddâr, 1405/1985.
- Kaya, Remzi. "Kur'an-ı Kerim'de Fey Gelirleri ve Dağılımı". *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 10/2 (2001): 67-86.
- Metin, İsmail. *Ammâr b. Yâsir ve Ailesi*. Yüksek Lisans Tezi. Cumhuriyet Üniversitesi, 2006.
- Muhibbüddîn et-Taberî, Ahmed b. Abdillâh. *er-Riyâḍu'n-naḍire fî menâkıbi'l-aşre*. Beyrut: Dârülmeârif, 1997.
- Müslim, Ebü'l-Hüseyn b. Haccâc. *Şaḥîḥu Müslim*. Riyad: Beytü'l-efkârî'd-devliyye, 1419/1998.
- Nüreddin İtr. *Menhecü'n-naḳḍ fî 'ulûmi'l-ḥadîs*. Dimaşk: Dârülfikr, 1981.
- Özdemir, Mehmet Nadir, "İslâm Tarihi'nde İlk İthilâfların Odağında Bir İsim: Ammâr b. Yâsir". *Toplum Bilimleri Dergisi* 7/14 (2013): 311-334.

- Özkan, Halit. “Zühri”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 44: 544-549. İstanbul: TDV Yayınları, 2013.
- Reckendorf, H. “Ammâr”. *İslâm Ansiklopedisi*. 1: 410-411. İstanbul: MEB Yayınları, 1978.
- Sezgin, Ursula. *Abû Mikhnağ*. Leiden: 1971.
- Sifil, Ebû Bekir. *Hız. Ömer ve Nebevî Sünnet*. İstanbul: Rihlekitap, 2010.
- Taberî, Ebû Cafer Muhammed b. Cerîr. *Târîhu'r-rusûl ve'l-mülûk*. Thk. Muhammed Ebû'l-Fadl İbrahim. 2. Baskı. Kahire: Dârülmeârif, ts.
- Ukaylî, Ebû Ca'fer Muhammed b. Amr b. Mûsâ. *Kitâbü'd-Đu'afâi'l-kebir*. Thk. Abdulmu'tî Emin Kal'acî. Beyrut: ts.
- Ural, Cemal. *Ammâr b. Yâsir'in Azgın Bir Topluluk Tarafından Öldürüleceğine Dair Rivayetin Hadis Tekniğı Açısından Tahlili*. Yüksek Lisans Tezi. Fırat Üniversitesi, 2017.
- Yahya b. İbrâhim b. Ali. *Merviyâtü Ebî Mihneğ fi Târîhi't-Taberî*. Riyad: Dârülâsime, 1410.
- Yahya b. Ma'in, Ebû Zekeriyya. *Târîğ*. Dârimî rivayeti. Thk. Ahmed Muhammed Nurseyf. Dımaşk: Dârü'l-Me'mûn li't-türâs, 1400.
- Yâkût el-Hamevî, Ebû Abdillâh Şihâbüddîn. *Mu'cemü'l-büldân*. Beyrut: Dârü Sâdır, 1397/1977.
- Yiğit, İsmail. “Osman” *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 33: 438-443. İstanbul: TDV Yayınları, 2007.
- Zehebî, Ebû Abdillâh Şemsüddîn Muhammed b. Ahmed b. Osmân. *Mizânü'l-i'tidâl fi nağdi'r-ricâl*. Thk. Ali Muhammed el-Bicâvî. Beyrut: Dârülmeârif, ts.
- Zehebî, Ebû Abdillâh Şemsüddîn Muhammed b. Ahmed b. Osmân. *Siyerü a'lâmi'n-nübelâ'*. Thk. Şuayb el-Arnaût vd. Beyrut: 1981-88.
- Zemahşerî, Ebu'l-Kasım Mahmûd b. Ömer. *el-Keşşâf 'an hağâ'iki ğavâmiği't-tenzil ve 'uyûni'l-ekâvîl fi vücûhi't-te'vil*. Thk. Âdil Ahmed Abdülmevcûd-Ali Muhammed Muavviz. Riyad: Mektebetü'l-Abikân, 1418/1998.